

**ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТАМИ
ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ВИЯВЛЕННЯ
МІСЦЬ СТИХІЙНИХ ПОХОВАНЬ**

**порадник для практичних працівників
органів досудового розслідування**

2023

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ
ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТАМИ
ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО ВИЯВЛЕННЯ МІСЦЬ
СТИХІЙНИХ ПОХОВАНЬ**

(за матеріалами роботи на деокупованих територіях)

**ПОРАДНИК
для практичних працівників органів досудового розслідування**

Укладачі:

Цуцкірідзе Максим Сергійович – заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, генерал поліції третього рангу; **Кримчук Сергій Григорович** – директор Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України; **Вітвіцький Сергій Сергійович** – ректор Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції; **Дрозд Валентина Георгіївна** – начальник 3-го науково-дослідного відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства Державного науково-дослідного інституту МВС України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України; **Волобуєва Олена Олексіївна** – проректор Донецького державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор, полковник поліції; **Каверіна Тетяна Петрівна** – старший викладач кафедри поліцейської діяльності факультету підготовки фахівців підрозділів поліції Луганського ННІ ім. Е.О. Дідоренка ДонДУВС; **Бурлака Владислав Васильович** – начальник відділу методичної роботи та правового забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, кандидат юридичних наук, полковник поліції; **Сірівля Артур Ігорович** – завідувач відділу адміністрування електронного реєстру генумної інформації людини Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України; **Малиш Ігор Григорович** – начальник відділу криміналістичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, полковник поліції; **Кривонос Максим Васильович** – доцент кафедри поліцейської діяльності факультету підготовки фахівців підрозділів поліції Луганського ННІ ім. Е.О. Дідоренка ДонДУВС, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції; **Романов Максим Юрійович** – заступник начальника управління організації наукової діяльності та інновацій – начальник відділу організаційно-наукової роботи Департаменту освіти, науки та інновацій МВС України, доктор філософії в галузі права, майор поліції.

Рецензенти:

Погорецький Микола Анатолійович – проректор з науково-педагогічної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Удалова Лариса Давидівна – директор інституту післядипломної освіти Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, заслужений професор Національної академії внутрішніх справ.

Огляд місяця подій за фактами повідомлень про виявлення місць стихійних поховань (за матеріалами роботи на деокупованих територіях) : поради́ник для практичних працівників органів досудового розслідування / Цуцкірідзе М.С., Кримчук С.Г., Вітвіцький С.С. та ін. Кропивницький: Дон. держ. уні-т. внутр. справ; Київ: Гол. слідч. упр. Нац. поліц. України, 2023. 125 с.

Висвітлено особливості проведення огляду місця події та вилучення тіл зі стихійних (у тому числі й масових) поховань за фактами отримання повідомлень про виявлення таких об'єктів (за матеріалами роботи на деокупованих територіях).

Поради́ник призначений для працівників органів досудового розслідування та дізнання, суддів, адвокатів, курсантів, слухачів і студентів юридичних закладів вищої освіти, а також усіх, хто цікавиться законністю проведення документування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки та міжнародного правопорядку.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
1. Огляд місця події як основна слідча (розшукова) дія щодо початку документування фактів виявлення стихійних поховань	11
1.1. Підготовчий етап огляду місця події щодо документування фактів виявлення стихійних поховань на деокупованій території	20
1.2. Основний етап проведення огляду місця події щодо документування фактів виявлення стихійних поховань на деокупованій території	23
1.3. Особливості огляду місця події за фактами загибелі комбатантів	39
2. Деякі особливості вилучення тіла (тіл) з поховання. Ексгумація. Використання інформації з поховань для ідентифікації особи	47
3. Призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях за фактами безвісного зникнення громадян, виявлення місць стихійних поховань	62
3.1. Загальні положення	62
3.2. Відібрання зразків та призначення молекулярно-генетичної експертизи для розшуку зниклих безвісти	65
3.3. Призначення судово-медичної експертизи	74
3.4. Порядок призначення молекулярно-генетичної експертизи у разі виявлення невпізаного трупу	77
ВИСНОВКИ-РЕКОМЕНДАЦІЇ	92
ПЕРЕЛІК ТЕРМІНІВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ	94
ДОДАТКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	121

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

БД	– база даних
ГУНП	– Головне управління Національної поліції
ГСУ НПУ	– Головне слідче управління Національної поліції України
ДНДЕКЦ МВС України	– Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України
ДСНС	– Державна служба з надзвичайних ситуацій
Експертна служба МВС України	– Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України
ЕРГІЛ	– Електронний реєстр геномної інформації людини
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЗСУ	– Збройні сили України
КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
МОЗ	– Міністерство охорони здоров'я
НДЕКЦ	– Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр (територіальний підрозділ Експертної служби МВС України на рівні області)
СБУ	– Служба безпеки України
СМЕ	– судово-медична експертиза
СОГ	– слідчо-оперативна група
ТрО ЗСУ	– сили територіальної оборони Збройних сил України
УЦВС ЗСУ	– Управління цивільно-військового співробітництва Збройних сил України
ЦОГОЛ	– Центральний облік генетичних ознак людини

ВСТУП

Починаючи з періоду деокупації Київської області, кінця березня 2022 року, у роботі підрозділів досудового розслідування Національної поліції України розпочався новий етап, пов'язаний із документуванням місць стихійних поховань загиблих (померлих) осіб з числа військових та цивільних. Перші виявлені місця масових поховань у Бучі, Ірпіні, Мощуні, Бородянці не лише приголомшили своєю жорстокістю, але й виявили багато проблемних питань, пов'язаних з організацією та швидким відпрацюванням алгоритму дій, розробленого Головним слідчим управлінням Національної поліції України.

Така робота потребувала врахування помилок, допущених у документуванні злочинів окупаційної армії, вчинених від квітня 2014 року, коли правоохоронці та судові експерти вперше стикнулися з випадками масової загибелі цивільних і військових, унаслідок мінометних та артилерійських обстрілів, неможливістю евакуації загиблих військових з поля бою, потрапляння в полон українських військових, катувань та смерті через такі дії ворога, стихійного поховання людей. Крім того, виникла необхідність швидкої концентрації фахових знань і навичок, участі багатьох правоохоронців, спеціалістів-криміналістів, лікарів, судово-медичних та судових експертів, застосування рекомендацій щодо організації й тактики проведення першочергових слідчих (розшукових) дій. Взаємодія різних спеціалістів та підрозділів стала дійсно надважливою та дозволила слідчим більш ретельно ставитись до документування злочинів, які кваліфікуються як порушення законів і звичаїв війни, уникаючи суттєвих процесуальних помилок та не допускаючи невідповідності в питанні ідентифікації невстановлених осіб, які загинули внаслідок збройної агресії росії.

Перші тренінги для фахівців досудового розслідування з питань ідентифікації загиблих та документування місць масових поховань були проведені спеціалістами Міжнародного Комітету Червоного Хреста і базувались виключно на досвіді, отриманому під час відкриття та дослідження об'єктів масових поховань, що утворились уже після закінчення конфліктів у Югославії, Боснії та Герцеговині, Колумбії тощо. Тому матеріали, які подавались на тренінгах, ґрунтувались виключно на нормах міжнародного гуманітарного

права, не охоплюючи положень кримінального та кримінального процесуального законодавства України. Також не брався до уваги й той факт, що війна в Україні триває і пошук та ідентифікація загиблих, у тому числі і з місць масових поховань, проводиться в умовах триваючого військового конфлікту, що призводить до знищення об'єктів дослідження, а тому процес документування має бути швидким, об'ємним і водночас якісним.

У 2008 році вченими Борнмутського університету (Велика Британія) презентована перша підбірка (протокол) матеріалів за результатами криміналістичних експертиз масових поховань, де було узагальнено всі набуті в цій галузі знання. Мета цього видання – розробка стандартних робочих процедур щодо захисту та розслідування масових поховань, основана на досвіді роботи міжнародних експертів, що створює єдиний стандарт з цього питання. В основі Борнмутського протоколу¹ лежить ідея стандартів розслідування та захисту масових поховань, які повинні сприяти встановленню істинних фактів та допомагати досягненню справедливості. Гарантії прав людини є сенсом розслідувань, що проводиться державою. У межах досудового розслідування фактів масового поховання, зусилля направляються на виявлення та ексгумацію (вилучення тіл) з масових поховань цивільних та військових, які утворилися внаслідок збройних конфліктів, порушення прав людини та інших злочинних дій. Основна мета цих заходів – збір доказів злочинів, який реалізується в рамках здійснення ефективного розслідування. Борнмутський протокол по захисту та розслідуванню масових поховань став важливим кроком уперед на шляху уточнення міжнародних норм та стандартів. Завдяки йому стало можливим більш тісне співробітництво між усякими, у тому числі й міжнародними організаціями, на зовсім різних умовах.

Міжнародний протокол по захисту та розслідуванню масових поховань спирається на відповідні правові норми з сукупнім використанням норм міжнародного законодавства щодо прав людини, міжнародного гуманітарного права та відповідних галузей міжнародного кримінального права. Він призначений для практиків, включаючи урядові і державні органи й інституції, представників

¹ Борнмутський протокол про захист і розслідування масових поховань. URL : <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2022/02/11489-FMC-Mass-Graves-Project-UKRAINE-V3.0-HI-RES.pdf>

правоохоронних органів та органів юстиції, судово-медичних експертів, спеціалістів лікарів, експертів експертних центрів тощо. Саме цей документ тісно переплітається з нормами чинного в Україні кримінального процесуального законодавства, якими й передбачено документування фактів стихійних одинарних та масових поховань, виявлених на деокупованих територіях.

У протоколі вживаються *робочі терміни*, які ми також будемо використовувати в нашій роботі:

✓ термін *«масове поховання»*, якому не надано визначення у міжнародному праві, використовується для позначення місця чи визначеної території, де знаходиться багато (більше одного) похованих, затоплених чи розсіяних по поверхні людських решток (включаючи скелетовані, змішані та фрагментовані рештки), якщо обставини смерті та/або спосіб поховання тіла вимагають проведення розслідування щодо їх законності;

✓ термін *«зниклі безвісти особи»* означає осіб, які зникли безвісти через конфлікт, порушення прав людини та/чи організованого насильства;

✓ термін *«місце стихійного поховання»* використовується в значенні місця поховання людини (одинарного чи масового) у місцевості, яка не призначена для цього, відповідно до норм Закону України від 10.07.2003 № 1102-IV «Про поховання та похоронну справу»¹, і потребує упорядкування відповідно до санітарних норм, облаштовується та утримується відповідно до звичаїв та традицій, що не суперечать законодавству. Простіше кажучи, таке місце має бути відкрите, тіло (чи тіла) з нього вилучено, досліджено й зареєстровано; відповідно до вимог судово-медичної експертизи факт смерті має бути зареєстрований в органах реєстрації актів цивільного стану за останнім місцем проживання померлого чи за місцем встановлення факту смерті особи/виявлення трупа або за місцем поховання, відповідно до Порядку проведення державної реєстрації смерті, врегульованого Законом України від 01.07.2010 № 2398-VI «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» та Правилами державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000

¹ Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10.07.2003. № 1102-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>.

№ 52/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 24.12.2010 № 3307/5), зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 18.10.2000 за № 719/4940¹.

Наразі досвідчених фахівців вузької спеціалізації розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи небагато. Военна агресія росії проти України, її друга повномасштабна хвиля, яка розпочалась 24 лютого 2022 року, тимчасова окупація ряду населених пунктів України та їх деокупація відкрили світу тяжкі злочини, вчинені окупаційною владою проти місцевого цивільного населення й військових. Сліди тортур, катувань і насильницьких смертей людей, похованих у стихійних одинарних чи масових похованнях, – відкрили світові звіряче обличчя армії-окупанта.

Першочерговою задачею стало документування цих подій. Встановлення фактів смерті, її причини, фіксація насильства, тортур і катувань цивільного та військового населення України. Усе почалося від деокупації Київської області – то був перший страшний досвід документування місць масового поховання цивільних. У документуванні злочинів беруть участь не лише українські правоохоронці, а й фахівці Міжнародного кримінального суду, експерти судової медицини та антропології з-за кордону, які фіксують злочини проти людяності, вчинені в Україні. У масових похованнях містяться докази, необхідні для ефективного встановлення істини у справі, досягнення мети справедливого суду та притягнення винних до відповідальності.

До роботи з документування фактів масової страти цивільного населення та військовополонених долучились спеціалісти Міжнародного кримінального суду, які, незважаючи на досвід документування наслідків воєнних конфліктів у країнах Африки, були вражені масштабами та звірствами окупаційної армії росії на території України, у населених пунктах, які тимчасово перебували під її контролем.

Беззаперечно, технічно та психологічно найскладнішою слідчою (розшуковою) дією став огляд місця події за фактом виявлення місця стихійного поховання та його організація. Про його

¹ Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>.

організацію та методику проведення слідчих (розшукових) дій і піде мова в нашій роботі.

Теоретичним підґрунтям практичного poradника стали наукові роботи В. І. Галагана, М. Й. Кулик, В. М. Тертишника, О. В. Капліної, О. Г. Шило, О. М. Гурова, О. В. Філіпчука, В. М. Куденка, практики міжнародних організацій: Міжнародної комісії по зниклим безвісти, Управління Верховного комісару ООН по правах людини, Міжнародного комітету Червоного Хреста та лабораторії судової антропології «Lobanoff» м. Мілан (Італія). Практичний poradник складаються зі вступу, висновків та трьох основних розділів, у яких йдеться про:

- ✓ огляд місця події як основну слідчу дію щодо документування фактів стихійних поховань, підготовчий та основний етапи його проведення, особливості огляду місця події за фактами загибелі комбатантів;

- ✓ деякі особливості вилучення тіла (тіл) з поховання, ексгумацію, використання інформації з поховань для ідентифікації особи;

- ✓ призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях за фактами безвісного зникнення громадян, виявлення місць стихійних поховань, загальні положення, відібрання зразків та призначення молекулярно-генетичної експертизи для розшуку зниклих безвісти, призначення судово-медичної експертизи, порядок призначення молекулярно-генетичної експертизи у разі виявлення невідомого трупу.

Практичний poradник має стати орієнтиром слідчим у питаннях проведення початкової слідчої дії – огляду місця події з елементами ексгумації, правильного вилучення тіла з поховання, подальшого призначення судово-медичної та судової молекулярно-генетичної експертизи під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях за фактами повідомлень про виявлення місць стихійних поховань, особливо тим, що працюють на деокупованих територіях та відпрацьовують зазначені об'єкти, яких, унаслідок російської агресії, стає все більше.

У роботі використано практичні напрацювання та алгоритми розслідування слідчих відділу розслідування злочинів, вчинених проти життя та здоров'я слідчого управління Головного управління

Національної поліції в Луганській області в період з листопада 2014 року й дотепер.

Наразі деокупація України триває. Підрозділи Національної поліції удосконалюють свої навички, набуваючи безпосереднього досвіду практичної роботи на деокупованих територіях. Шлях від контакту з населенням до результату стане доказовою базою злочинів проти людства, вчинених росією, – це основний напрямок важкої та необхідної діяльності підрозділів поліції на цьому етапі.

1. ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ ЯК ОСНОВНА СЛІДЧА (РОЗШУКОВА) ДІЯ ЩОДО ПОЧАТКУ ДОКУМЕНТУВАННЯ ФАКТІВ ВИЯВЛЕННЯ СТИХІЙНИХ ПОХОВАНЬ

Дослідженню проведення огляду місця події приділено чи не найбільше уваги різними вченими. Найбільш доступний опис і градація цієї слідчої дії подано в підручнику В. М. Тертишника Кримінальний процес України¹. Цитуємо вченого, яким зазначено, що огляд – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою одержання доказів шляхом візуального спостереження та дослідження слідів злочину та інших матеріальних джерел доказової інформації.

За об'єктами огляду виділяють:

- а) огляд місця події;
- б) огляд приміщення і ділянок місцевості, які не є місцем події;
- в) огляд предметів (речових доказів);
- г) огляд документів;
- д) огляд тварин;
- е) огляд житла чи іншого володіння особи, які стали місцем події злочину.

Огляд трупа за КПК України є окремою слідчою (розшуковою) дією.

Підставою для проведення огляду є надходження до компетентного органу даних, які дозволяють передбачити, що в результаті проведення цієї слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази у кримінальному провадженні.

Для проведення огляду, окрім огляду житла чи іншого володіння особи, закон не потребує винесення ухвали слідчого судді. Огляд місця події носить невідкладний характер і є єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка може бути проведена до початку досудового розслідування (тобто до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань – далі ЄРДР).

¹ Тертишник В. М. Кримінальний процес України: підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2017. С. 448-456.

Огляд житла чи іншого володіння особи має проводитись, як правило, за згодою відповідної особи. Без згоди власника житлового приміщення, у примусовому порядку, огляд житла проводиться, як правило, лише за вмотивованим рішенням слідчого судді, а також лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У цьому разі в протоколі огляду обов'язково зазначає причини, що обумовили проведення огляду без постанови судді. У такому випадку прокурор, слідчий чи детектив за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення огляду до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання, згідно з вимогами статті 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, чи справді були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про огляд, встановлені внаслідок такого огляду докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню, вилучене – поверненню на місце вилучення.

Огляд проводиться в присутності двох понятих, крім випадків проведення безперервного відеозапису. Під час проведення огляду в будь-якому приміщенні присутність понятих обов'язкова. Поняті можуть стати свідками проведення слідчої дії і в подальшому бути допитаними в залі судового засідання з метою підтвердження чи спростування певних фактів, на які може бути зазначено стороною захисту чи стороною обвинувачення.

Крім цього, слід урахувати, що статтею 615 КПК України, визначається особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. Відповідну статтю було доповнено новими положеннями Закону України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX щодо здійснення досудового розслідування під час воєнного стану. Серед основних положень відповідного Закону України, було¹:

¹Drozd, V., Tsutskiridze, M., Burlaka, V., Romanov, M., Pohoretskyi, M. Considerations on the reform of Ukraine's wartime criminal justice system: Consideraciones sobre la reforma del sistema de justicia penal de Ucrania en tiempos de guerra. *Cuestiones Políticas*. 2020. № 40 (74). P. 779-803. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.43>

унормовано неможливість визнання доказів недопустимими, які отримані в порядку статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (зміни до статті 87 (Недопустимість доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини);

визначено, що показання, отримані під час досудового розслідування в судовому засіданні в порядку статті 225 (Допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні) Кримінального процесуального кодексу України обов'язково визнаються судом під час прийняття рішення (стаття 95 (Показання);

передбачено можливість відновлення пропущеного строку в кримінальному провадженні, що здійснюється з урахуванням особливостей, визначених статтею 615 Кримінального процесуального кодексу України, не пізніше 60 днів з дня припинення чи скасування воєнного, надзвичайного стану (стаття 117 (Поновлення процесуального строку);

виключено можливість для маніпулювання строками досудового розслідування, передбачивши, неможливість скасування постанови про їх зупинення слідчим суддею в кримінальному провадженні в порядку статті 615 Кримінального процесуального кодексу України (зміни до статті 219 (Строки досудового розслідування);

унормовано положення Кримінального процесуального кодексу України щодо зупинення кримінального провадження та визначено нову підставу для зупинення таку, як наявність об'єктивних обставин, що унеможлиблюють подальше проведення досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану (стаття 280 (Підстави та порядок зупинення досудового розслідування після повідомлення особі про підозру);

відповідно визначено й нову підставу для відновлення досудового розслідування в разі припинення чи скасування воєнного чи надзвичайного стану, а також наявна можливість подальшого проведення досудового розслідування за таких умов (статті 282 (Відновлення досудового розслідування);

передбачено можливість зупинення судового провадження в разі призову особи для проходження військової служби за призовом під час мобілізації (стаття 335 (Зупинення судового провадження).

Нова редакція статті 615 Кримінального процесуального кодексу України передбачає можливість у виняткових випадках повноваження щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні тяжких чи особливо тяжких злочинів, виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. За наявності обґрунтованих обставин, які дають підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, – уповноважена службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду або постанови керівника органу прокуратури затримати таку особу.

Водночас, даним Законом України, а також іншими нормативно-правовими актами було недостатньою мірою врегульовано низку питань, пов'язаних із правовою регламентацією окремих напрямів досудового розслідування, що може в подальшому призвести до визнання отриманих доказів недопустимими, або високої ймовірності встановлення фактів, неправомірних дій працівників органів досудового розслідування. Саме тому, на нашу думку, відповідні проблемні питання потребують ґрунтовного наукового опрацювання та подальшого вдосконалення на рівні як локальних нормативно-правових актів, так і національного законодавства.

Під час проведення огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду й опечатуванню із завірненням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі, якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються в такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточний огляд та опечатування. Це стосується і речей, які містять сліди біологічного походження та перебувають у вологому стані. Передчасне і невірне пакування таких речей може призвести до гниття чи невідворотного псування, що унеможливить у подальшому проведення експертизи чи використання їх як доказів.

Під час проведення огляду посадова особа, що його проводить, або за їх дорученням, залучений спеціаліст, має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі й документи, які мають значення для кримінального провадження. Як правило, цими діями займається на місці огляду спеціаліст (технік) – криміналіст¹. Предмети, які заборонені до обігу, відповідно до закону, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном. У подальшому, на вилучені предмети і майно протягом доби накладається арешт слідчим суддею.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

Усі види огляду провадяться за загальним процесуальним порядком і за єдиною методикою.

Звернемося до найбільш складного виду слідчого огляду – огляду місця події.

Огляд місця події – це невідкладна слідча (розшукова) дія, спрямована на дослідження території (приміщення або споруди), де відбулася подія, що містить ознаки злочину, або настав її результат, зміст якої становить комплекс пізнавально-засвідчувальних операцій, що полягають у пошуку, виявленні, закріпленні, вилученні, дослідженні, перевірці та оцінці слідів злочину та інших речових доказів.

Місце події, як об'єкт огляду, завжди являє собою складну та неповторну систему різноманітних за своїми якостями та характеристиками предметів та інших матеріальних утворень (територія підприємства, житлове помешкання, магазин, автомобільна магістраль, пасажирський вагон, лісовий масив тощо).

¹ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні МВС України; Наказ, Інструкція від 07.07.2017 № 575. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

Огляд повинен забезпечувати можливість виявлення та закріплення слідів кримінального правопорушення в межах обстановки будь-якого місця події, мати свого роду пізнавальну універсальність, включати прийоми та методи, що забезпечують всебічне дослідження будь-яких об'єктів матеріального світу.

Метою огляду місця події є знайдення слідів кримінального правопорушення та інших речових джерел доказової інформації, з'ясування обстановки події, а також інших обставин, що мають значення у кримінальному провадженні.

Зміст слідчої (розшукової) дії визначається об'єктом, на дослідження якого вона спрямована. Об'єкт дослідження визначає як характер пізнавальних операцій, необхідних для досягнення мети слідчої (розшукової) дії, так і процесуальну форму їх здійснення. Під місцем події логічно розуміти територію, приміщення або будівлю, де відбулася подія, яку розслідують, або настав злочинний результат.

Методика огляду. Основу огляду місця події становить метод спостереження, який виконує як пошукову, так і дослідницьку функції. Поряд з цим, у ході огляду можуть бути застосовані методи виміру, порівняння, моделювання, а також інші техніко-криміналістичні методи.

Огляд доцільно проводити в присутності понятих. Слідчий має право залучити до участі в огляді обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого свідка, а також запросити відповідного спеціаліста¹.

Інші особливості технічної процедури огляду місця події викладено у нормі ст. 237 КПК України.

З 07.07.2017 органи досудового розслідування та інші підрозділи поліції керуються наказом Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні». У наказі зазначено, що органи досудового розслідування, підрозділи кримінальної поліції, міжрегіональні територіальні органи Національної поліції та їх територіальні (відокремлені) підрозділи є

¹ Тертишник В. М. Кримінальний процес України: підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2017., с.448-456

основними службами, які виконують обов'язки з розкриття кримінальних правопорушень органами поліції і відповідають за кінцевий результат цієї роботи за напрямками діяльності. Інші органи та підрозділи поліції забезпечують здійснення заходів, спрямованих на отримання інформації про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, а також події і факти, які можуть сприяти їх розкриттю та досудовому розслідуванню, у межах своєї компетенції¹. Також нормами наказу МВС від 07.07.2017 № 575 передбачено створення кількох видів слідчо-оперативних груп (чергової, постійно діючої, створеної для розкриття та розслідування певного злочину)(далі – СОГ). У контексті нашого порадилика звернемося лише до організації чергових СОГ, які створюються при чергових частинах органів та підрозділів поліції. Склад цих груп формується з числа працівників поліції, відповідно до графіку чергування, затвердженого керівником органу, підрозділу поліції та погодженого з керівником органу досудового розслідування (дознавання). До складу СОГ включаються слідчий (дознавач), працівник оперативного підрозділу, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст), а також (за необхідності) кінолог зі службовим собакою. Слідчий є старшим СОГ, а в разі включення до складу СОГ, замість слідчого дознавача, старшим СОГ є дознавач.

Завданням СОГ є виявлення, фіксація, вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, установлення свідків та потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, які його вчинили.

Після прибуття на місце події члени СОГ з'ясовують обставини вчинення кримінального правопорушення, установлюють очевидців, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та ймовірні шляхи їх руху.

У разі необхідності вживають заходів для переслідування транспортних засобів, якими заволоділи особи, що вчинили

¹ Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні МВС України; Наказ, Інструкція від 07.07.2017 № 575 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>.

кримінальне правопорушення, або тих, що використовувалися при його вчиненні.

Беруть участь у розшуку та затриманні осіб, які підозрюються в учиненні цих кримінальних правопорушень.

У разі вчинення особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які викликають значний суспільний резонанс, керівник органу, підрозділу поліції (у разі його відсутності – особа, яка виконує його обов'язки) зобов'язаний особисто виїхати на місце пригоди, забезпечити проведення огляду місця події СОГ, організувати належну взаємодію між працівниками поліції при проведенні першочергових заходів та невідкладних слідчих (розшукових) дій, забезпечити залучення додаткових сил та засобів, надання іншої необхідної допомоги членам СОГ для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила.

Залучення спеціалізованої пересувної лабораторії та працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України до огляду місця події за окремими видами вчинених кримінальних правопорушень здійснюється відповідно до вимог Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 03 листопада 2015 року № 1339, зареєстрованої у Міністерстві юстиції України 06 листопада 2015 року за № 1392/27837¹.

Звернемо увагу, що, незважаючи на досить усебічне дослідження слідчої (розшукової) дії, огляд місця події, ситуація, викликана російською агресією, потребує докорінно нового підходу до організації її проведення під час встановлення фактів виявлення місць стихійного чи масового поховання. У цьому є новизна й актуальність проблеми, що висвітлена в нашому навчальному poradniku. Певні етапи підготовки та проведення огляду місця події суттєво відрізняються від проведення слідчого огляду в звичайних умовах і на звичайних територіях, де не було бойових дій та які не

¹ Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03 листопада 2015 року № 1339. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>.

перебували під окупаційною владою. Документування виявлення місць стихійного поховання є необхідною доказовою базою для формування обвинувачення росії в агресії та вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності у відповідності до вимог Римського статуту в межах юрисдикції Міжнародного кримінального суду.

1.1. ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЩОДО ДОКУМЕНТУВАННЯ ФАКТІВ ВІЯВЛЕННЯ СТИХІЙНИХ ПОХОВАНЬ НА ДЕОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ

Почнемо з підготовчого етапу до проведення слідчого огляду, а саме його різновиду – огляду місця події, який суттєво відрізняється від стандартної слідчої (розшукової) дії, через проведення його на території, котра певний час перебувала під окупацією. Саме страти цивільних осіб з числа місцевого населення, військовослужбовців, які потрапили до полону та незаконно, з порушенням норм гуманітарного права, утримувались на цих територіях, здійснення поховання поза межами законодавства України, без проведення судово-медичної експертизи, встановлення причини смерті та відповідної реєстрації, певна втрата довіри до влади України відобразились і на взаємодії з населенням, отриманні правдивої інформації про події, що відбувались та, як наслідок, – якості підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії. На звільнених (деокупованих) територіях, як правило, працюють зведені загони поліції, сформовані з різних підрозділів областей України, що взаємодіють між собою, з військово-цивільними адміністраціями, громадськістю, населенням, та безпосередньо підпорядковані військовому керівництву певного оперативного тактичного управління чи оперативного командування ЗСУ.

По прибуттю в складі зведеного загону правоохоронців на деокуповану територію, уповноважена керівництвом особа (керівник підрозділу поліції чи особа, яка виконує його обов'язки) серед інших організаційних заходів визначає межі району, де можливо безпеково проводити слідчі (розшукові) дії з документування та збору інформації про воєнні злочини, вчинені окупаційними військами, отримує інформацію від представника влади та з інших джерел про місця незаконного утримання (катування) цивільного населення, місця стихійних (одинарних чи масових) поховань цивільного населення чи військових, які потрапили до полону або тіла яких не вдалося евакуювати після загибелі.

Отримавши таку інформацію, керівник підрозділу по узгодженню з керівником органу досудового розслідування приймає рішення щодо необхідної кількості СОГ, які формуються з числа штатних співробітників (за можливості) і приданих сил, що входять до складу зведених загонів та беруть участь у стабілізаційних заходах на деокупованих територіях. Основним завданням цих СОГ є, крім іншого, фіксація, документування та огляд трупів загиблих осіб, збір інших доказів учинення злочинів проти цивільного населення.

Відповідно до алгоритму дій, розробленого Головним слідчим управлінням Національної поліції України (далі – ГСУ НПУ) та рекомендованого для використання у службовій діяльності слідчим підрозділам на місцях, умовно створювані на деокупованих територіях СОГ розподіляються за обов'язками, які на них покладатимуться:

1) проведення оглядів та документування (фіксації) пошкоджень об'єктів цивільної інфраструктури, інших об'єктів життєдіяльності, рухомого та нерухомого пошкодженого/знищеного майна;

2) проведення оглядів трупів загиблих осіб, місць масових поховань осіб.

Крім цього, діяльність керівництва поліції (у тому числі й тимчасово виконуючого обов'язки) полягає в організації та забезпеченні комунікації з підрозділами Державної служби з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) щодо розмінування території, із представниками Збройних сил України (далі – ЗСУ), що залишаються на звільненій території та/або воєнізованими формуваннями територіальної оборони Збройних сил України, щодо залучення їх до спільної роботи з поліцією по виявленню диверсійних груп, трупів загиблих військовослужбовців ЗСУ, рф, воєнної техніки окупантів, у т.ч. технічно придатної або такої, яка підлягає швидкому відновленню та боєприпасів. Відбувається також залучення до розмінування саперів ЗСУ.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 698, висвітлено «Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку зі збройною агресією проти

України»¹. Указаною постановою, з метою забезпечення поваги до людської гідності, здійснення гуманітарних заходів щодо вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України, Кабінетом Міністрів України затверджено:

✓ Порядок забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України та

✓ Порядок передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України.

Ці порядки визначають дії уповноважених осіб державних органів, інших компетентних суб'єктів щодо вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку зі збройною агресією проти України, спрямовані на забезпечення поваги до людської гідності, здійснення гуманітарних заходів щодо передачі тіл (останків), а також забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення та послідовність дій державних органів, особливості взаємодії з міжнародними організаціями для забезпечення, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку зі збройною агресією проти України.

Працюючи на деокупованих територіях, слід враховувати деякі непроцесуальні особливості вилучення тіл та документування фактів загибелі комбатантів, з огляду на те, що вони регламентовані саме зазначеною вище постановою.

У цих питаннях слід використовувати ресурс органів місцевого самоврядування, на які покладається основні повноваження в наданні інформації і всебічній допомозі правоохоронцям та військовим у відшуканні та вилученні тіл, передачі їх для проведення необхідних експертиз та ідентифікації в разі потреби. Про ці особливості йдеться в розділі про особливості проведення основного етапу проведення слідчої (розшукової) дії.

¹ Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку зі збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 698. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#top>.

1.2. ОСНОВНИЙ ЕТАП ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЩОДО ДОКУМЕНТУВАННЯ ФАКТІВ ВИЯВЛЕННЯ СТИХІЙНИХ ПОХОВАНЬ НА ДЕОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ

У ході безпосереднього (робочого етапу) огляду слідчий: керує діями учасників групи, розподіляє роботу серед них, координує та контролює їх дії, особисто здійснює пошук, виявлення, закріплення, вилучення, дослідження та оцінку речових доказів, вивчає та фіксує обстановку місця події, складає протокол огляду. Він несе особисту відповідальність за повноту, усебічність та об'єктивність огляду місця події.

Спеціаліст, працюючи під керівництвом слідчого та проявляючи особисту ініціативу, вживає заходи для фіксації обстановки місця події, здійснює пошук, виявлення, закріплення та вилучення слідів злочину, за необхідності проводить індивідуалізацію останніх, виготовляє зліпки та інші копії слідів, упакує вилучені об'єкти та відповідає за їх належне транспортування. За вказівкою слідчого він проводить орієнтовну, оглядову, вузлову та детальну фотозйомку, складає схеми та креслення. Спеціалісту доцільно доручати роботу з виявлення, фіксації та вилучення мікрооб'єктів. Він несе особисту відповідальність за своєчасне застосування та результативне використання науково-технічних засобів.

Підвищенню результативності огляду сприятиме використання методу пошуку на основі безперервного уявного моделювання – евристичного методу¹. Про такий метод, який пропонується В. М. Тертишником та іншими дослідниками слідчого огляду, у випадку виявлення місць стихійного поховання, не варто говорити як про пріоритетний, бо на деокупованих територіях уявне моделювання спотворюється реальністю подій, які є наслідками агресивної поведінки окупаційної армії.

Перейдемо до розгляду конкретних питань щодо проведення огляду місця події, обумовлених вимогами правового режиму воєнного стану.

¹ Тертишник В. М. Кримінальний процес України: підручник. 7-ме вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2017. С. 448-456.

Для організації та проведення такого огляду достатньо отримати інформацію про наявність на певній місцевості місця стихійного поховання.

Війна, що триває, внесла суттєві корективи в кримінальне процесуальне законодавство, однак і досі не змінився механізм проведення огляду місця події за певними фактами на деокупованих територіях, з урахуванням браку кадрів судової медицини та профільних слідчих. Відтак, потребують розгляду питання щодо організації та проведення першочергових процесуальних дій у механізмі документування фактів насильницької смерті осіб, виявлення місць стихійних одинарних чи масових поховань на деокупованій території.

Так, отримавши повідомлення місцевих жителів про ймовірність розташування місць одинарних чи масових поховань на певній деокупованій території, співробітники Національної поліції мають обов'язково зареєструвати таке повідомлення до Журналу єдиного обліку, відповідно до вимог наказу МВС України від 08.02.2019 № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події», та направити на місце слідчо-оперативну групу для перевірки отриманої інформації.

В алгоритмі дії з документування на деокупованій території ГСУ НПУ пропонується орієнтовний склад однієї СОГ:

- слідчі не менше трьох працівників (*проведення огляду, виявлення, фіксація та вилучення слідів та речових доказів*);
- спеціаліст-криміналіст (*сприяння слідчому у вилученні речових доказів, їх упакування та фотофіксація*);
- працівник оперативного підрозділу (*встановлення очевидців та свідків вбивства особи (осіб), даних про рідних та близьких особи, труп якої виявлено*);
- працівник вибухотехнічної служби (*проведення заходів з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця виявлення трупа*);
- судово-медичний експерт чи лікар, якщо неможливо залучити судово-медичного експерта (*сприяння слідчому в огляді трупа*);

- співробітники моргу або волонтери (доставлення трунів оглянутих осіб до моргу);
- цивільні особи (волонтери) (проведення робіт з розкопування могил (масових захоронень)).

ПРИМІТКА: час та період чергування СОГ визначається керівником, уповноваженим керівництвом Національної поліції на роботу оперативного штабу поліції на звільнених від окупації територіях. Орієнтовно в межах робочого часу до початку комендантської години чи визначеного керівництвом поліції графіку).

Для участі в огляді за необхідності залучаються:

- сапери Збройних сил України;
- співробітники ДСНС;
- кінологи зі службово-пошуковими собаками.

Члени СОГ працюють у взаємодії із військовослужбовцями ЗСУ та ТрО ЗСУ.

У разі підтвердження інформації про наявність стихійних поховань, фахову допомогу при попередньому вивченні території, про яку йдеться у повідомленнях громадян, надають спеціалісти вибухотехніки Національної поліції України або Державної служби з надзвичайних ситуацій, а також військові сапери. Дослідження території та відпрацювання питання мінної безпеки – перший крок під час проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, не лише огляду на місцевості в деокупованих територіях. У випадку замінування території – саперами чи спеціалістами-вибухотехніками проводиться оперативне розмінування. Це має бути аксіомою для кожного керівника, який відповідає за діяльність правоохоронних підрозділів на деокупованих територіях.

Безпека особового складу – це першочергові завдання керівництва поліції.

У разі підтвердження факту наявності стихійного поховання на певній місцевості – подальшу роботу проводять слідчі за спеціалізацією, закріплені відповідним відомчим наказом за

лінією розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти життя та здоров'я особи. Як правило, на деокупованих територіях відзначається брак фахівців такого профілю, тож варто використовувати резерв зведених загонів та приданих сил з числа підрозділів Національної поліції України з інших регіонів, до складу яких входять і слідчі, які мають відповідну спеціалізацію чи просто достатній досвід роботи в органах досудового розслідування та фактично можуть впоратися з проведенням складного огляду місця події.

У алгоритмі слідчих дій на деокупованій території, запропонованому Головним слідчим управлінням Національної поліції, йдеться про залучення до однієї групи не менше трьох слідчих, проте в реаліях сьогодення це фактично неможливо, бо такої кількості слідчих просто немає в розпорядженні керівника органу досудового розслідування на деокупованій території, тим більше враховуючи спеціалізацію роботи з документування місць поховання та огляду трупів. Пропонується більш активно використовувати ресурс інспекторів (техніків, спеціалістів)-криміналістів з криміналістичною лабораторією, які є в підрозділах досудового розслідування й обов'язково мають бути залучені до проведення такої дослідчої дії. Їх кількість у складі слідчо-оперативної групи можна збільшити до трьох. Вони можуть допомогти слідчому описати окремі технічні моменти огляду та вилучення, проводячи паралельно виміри, фотографування та пакування предметів, які вилучаються. Крім того, вже під час проведення відкриття місця поховання раціонально використовувати допомогу одразу двох спеціалістів-криміналістів, один з яких може вести безперервну відеозйомку та проводити фотографування, інший – вилучати та пакувати речові докази.

За можливості та після обов'язкового узгодження з військовими, які відповідають за оперативну ситуацію у місці проведення огляду, рекомендовано використати квадрокоптер для проведення аеророзвідки місця події та визначення змін рельєфу місцевості, рослинності, контурів імовірних поховань тощо.

До початку огляду доцільно розбити місцевість на окремі квадрати чи сектори та проводити слідчу (розшукову) дію по них,

що дозволить охопити всю територію, де здійснюється пошук. Перед цим потрібно встановити межі поховання шляхом шурфування та зняття першого шару ґрунту. По межах поховання (початок так званого материка) можна встановити, чим саме викопувалась могила, – лопатою чи екскаватором, а в разі виявлення залишків металевих частин землерийної техніки (зуб від ковша, фрагмент лопати) взагалі можна спробувати її ідентифікувати, а потім встановити особу, яка нею керувала, допитавши про всі відомі їй обставини здійснення поховання.

Протокол огляду місця події за фактами виявлення стихійного поховання складається однією особою та весь процес фіксується в одному документі. Це допоможе уникнути пропусків ділянок огляду й неналежної фіксації виявленого та вилученого. Слід також урахувати, що більшість деокупованих територій досі перебувають під обстрілами, тож проводити огляд місця події доводиться в пришвидшеному темпі, намагаючись робити все оперативно: і фіксувати, і вилучати, і вивозити, уникаючи таким чином можливості знищення обставин події, які потрібно зафіксувати, через можливе потрапляння місця огляду в діапазон обстрілу.

Не змінюючи істотно основних моментів слідчої (розшукової) дії, слід зауважити, що огляд місць масового поховання загиблих (померлих) має певні відмінності від огляду місця події у звичайних ситуаціях. Нагадаємо, що процедуру проведення огляду трупа регламентовано ст. 238 КПК України.

Частина четверту статті 238 КПК України доповнено абзацом другим, згідно із Законом № 2462-IX від 27.07.2022 – у частині розширення повноважень слідчого з надання дозволу на видачу трупа після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті. Це значно прискорює процедуру поховання й уникнення перевантаження моргів, де зберігаються тіла загиблих (померлих) осіб, у тому числі й унаслідок збройної агресії рф.

Положення ч. 1 ст. 238 КПК України щодо *обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта*, на жаль, не

завжди дотримуються слідчими під час документування злочинів на деокупованих територіях. І відбувається це з об'єктивних причин, обумовлених відтоком спеціалізованих кадрів судової медицини внаслідок війни та тимчасової окупації, еміграції та міграції, викликаних саме цими факторами. У таких випадках огляд трупа в закладі судової медицини є обов'язковим.

До огляду місця події обов'язково залучаються працівники комунальних служб чи волонтери, які надають технічну допомогу в розкопуванні могил та піднятті тіл, судово-медичні експерти, спеціалісти-криміналісти, експерти МВС України з криміналістичними лабораторіями, представники компетентних органів іноземних держав, які документують події для Міжнародного кримінального суду. У даному випадку огляд місця стихійного масового поховання, за ідеальних умов, проводиться безперервно від моменту відкриття могили до моменту вилучення останнього тіла. Перед відкриттям могили бажано прокопати пробну траншею, за допомогою якої, не пошкоджуючи тіл у похованні, встановити первинне положення крайніх тіл, а від них почати поступове зняття шарів ґрунту – від першого до останнього похованого.

До моменту вилучення тіл треба також звертати увагу на мінну безпеку, бо не виключений факт мінування тіл окупаційними військами, за аналогією їх дій під час війни в Афганістані та Чечні. З цією метою попередньо місце стихійного поховання має дослідити спеціаліст сапер чи вибухотехнік і, за необхідності, вжити заходів щодо оперативного розмінування поховання, безумовно, з урахуванням заходів безпеки. Вибухові пристрої різної етимології можуть бути на тілі, в одязі, під тілом, між тілами (у випадку їх перебування один на одному) тощо.

На кожному місці поховання проводиться один огляд, який охоплює підняття всіх тіл, що в ньому розташовані, та оформлюється одним протоколом огляду місця події. Під час розкопування місця поховання треба встановити, чи воно є первинним, чи вторинним.

Огляд може тривати кілька днів, про що в протоколі робиться відповідна відмітка щодо його зупинення та відновлення. На період зупинення огляду місце охороняється, з метою

недопущення вандалізму чи вилучення з нього будь-чого. Відповідно до цього й відбувається відеофіксація дій слідчого та залучених спеціалістів чи волонтерів. У протоколі огляду місця події обов'язково зазначаються актуальні GPS-координати місця огляду, як прив'язка до місцевості, де виявлено масове поховання. Це є актуальним й за умов проведення таких оглядів у лісових масивах, полях тощо. Під час підняття тіл кожне з них нумерується, відповідно до порядку, у якому вони вилучаються з поховання. Також нумеруються й речі, які виявляються у похованні, як на тілі трупа, так і біля нього, на ньому чи під ним.

Вилучаючи тіла, слід звертати увагу на їх стан, бо через гнилісні зміни може відбутися руйнування анатомічної цілісності. Кожне тіло поміщається до окремого транспортувального пакета, на якому виконується маркування антивандальним маркером з одночасною фіксацією бірки з пояснювальним написом. На бірці зазначаються дані про локацію вилучення, дату, час, короткі обставини події, номер тіла та інші дані, необхідні для подальшої ідентифікації тіла й дотримання порядку його дослідження, з прив'язкою до відомостей, викладених у протоколі огляду місця події. Якщо на тілі трупа є сліди зв'язування, фіксації кінцівок, зав'язування очей, інші ознаки, що можуть свідчити про вчинення насильницьких дій прижиттєво, стосовно до живої особи, чи предмети, які можуть ідентифікувати померлого, такі речі не знімаються з тіла трупа на етапі вилучення, ретельно описуються та фотографуються в різних ракурсах, після чого поміщаються до спеціального транспортувального пакета. У разі виявлення фрагментів тіл, вони поміщаються або в один пакет, якщо є об'єктивні підстави вважати, що всі вони належать одній людині, або в окремі, якщо є сумнів у такій належності.

Слідчий має вжити всіх належних заходів для направлення кожного відокремленого фрагменту кістки, виявленого під час розкопування могили для проведення молекулярно-генетичної експертизи. Це дозволить встановити чи від одного тіла ці фрагменти, а також скільки достеменно тіл чи їх фрагментів перебувало в могилі на момент початку поховання.

Після вилучення останнього тіла з поховання необхідно ще раз перевірити могилу за допомогою звичайних граблів, прогрібаючи спочатку вздовж, а потім і впоперек її дна. Перевірити можна також і руками, одягненими в щільні гумові рукавички, аби на дотик відчуті наявність/відсутність вмісту. Це потрібно виключно для того, аби не втратити якийсь предмет чи фрагмент кісткових решток, які могли б випасти під час вилучення тіл. Крім того, можна виявити та вилучити предмети, які можуть бути носіями ДНК особи, яка проводила поховання чи вчиняли злочин, якщо йдеться про розстріл чи страту у інший спосіб.

Вилучення речових доказів зумовлено також передбачуваною причиною та давністю настання смерті, встановленням у майбутньому фактів поміщення тіл до поховання заживо чи після їхньої смерті.

У разі виявлення скелетованих невстановлених трупів, з поховання також вилучають усі залишки одягу і взуття, враховуючи напівзотлілі фрагменти, гудзики, ремені, пряжки, предмети культу (ікони, медальйони тощо), прикраси (кільця, сережки, ланцюжки чи їх фрагменти тощо), особисті та інші речі, які, з огляду на обставили вилучення тіла, не могли перебувати природньо в місці виявлення тіла (відокремлене волосся, нігті, зуби, коронки).

Фото 1. Місце стихійного поховання гр. М., який загинув у липні 2014 року; рештки тіла виявлені в червні 2017 року. Луганська область.

Фото 2. Золота каблучка, виявлена в місці стихійного поховання гр. М., який загинув у липні 2014 року; рештки тіла виявлені у червні 2017 року. Луганська область.

Фото 3. Фрагмент нижньої щелепи, виявлений в місці стихійного поховання гр. М., який загинув у липні 2014 року; рештки тіла виявлені в червні 2017 року. Луганська область.

Фото 4. Фрагмент одягу з маркуванням розміру, виявлений у місці стихійного поховання гр. М., який загинув у липні 2014 року; рештки тіла виявлені в червні 2017 року. Луганська область.

Фото 5. Фрагмент одягу із залишками вишивки та візерунка і фрагмент кістки, виявлені в місці стихійного поховання гр. Ш., який загинув у серпні 2014 року; рештки тіла виявлені у квітні 2017 року. Луганська область.

Якщо є ознаки пакування тіла перед похованням – це обов’язково фіксується у протоколі огляду місця події, а предмет пакування вилучається для подальшого дослідження. У таких випадках слід також звернути увагу на наявність/відсутність липкої стрічки, яка б фіксувала людину чи мішок, у який вона могла б поміщатися.

За результатами огляду трупа особи протокол огляду місця події складається на місці проведення огляду слідчими СОГ.

Огляд проводиться із застосуванням відеозйомки (фіксується труп та місцевість навколо нього).

У протоколі огляду трупа фіксується:

- дата, час, GPS-координати, найменування населеного пункту, адреса, інша прив’язаність до місцевості, погодні умови; місце виявлення трупа на мапі населеного пункту;

- положення тіла до нерухомих об’єктів, іншої обстановки навколо трупа;

- стан трупа, візуально виявлені тілесні ушкодження, трупні явища, особливі прикмети, одяг;
- сліди тортур та катувань, виявлені на трупі, описуються деталізовано;
- імовірні причини смерті: вогнепальні поранення, удушення, порізи (відрізання частин тіла);
- особисті речі, виявлені при трупі, зокрема мобільні телефони (*вилучаються як речові докази*);
- документи, виявлені при трупі загиблого та поряд із ним (*вилучаються як речові докази*).

Огляд трупа має два етапи – *загальний та детальний*.

При загальному огляді досліджуються та відображаються в протоколі:

1) поза трупа та його положення на місці події, при цьому зазначається:

- чи немає ознак їх зміни після смерті (положення та поза трупа мають певне діагностичне значення); де знаходиться труп, його місцезнаходження відносно оточуючих предметів, об'єктів (стаціонарних) або сторін світу (...голова на південь...), та, якщо потрібно, зазначається відстань до предметів (прив'язка); поза трупа (лежить, сидить, на боці та ін.); голова, кінцівки (рівні, зігнуті і як, нахилені та ін.); має значення, що на трупі, під ним, лежить поруч; положення та особливості голови, вираз обличчя;

2) зовнішній стан одягу на трупі;

3) знаряддя заподіяння смерті, якщо вони знаходяться на трупі.

При детальному огляді досліджуються:

1) ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом);

2) одяг трупа (описується згори вниз пошарово). Під час огляду одягу і взуття на трупі звертається увага на те, що саме одягнуто та у якій послідовності; стан одягу та взуття; пошкодження (розриви, порізи, відірвані частини) і забруднення (колір, консистенція); конфігурація країв пошкодженого одягу (рівні, нерівні та ін.); вміст кишень;

3) тіло трупа та ушкодження на ньому.

При огляді оголеного трупа фіксуються:

1) повнота, колір шкіри, статура, вік і стать;

2) трупні явища (шкіряні покрови бліді, холодні на дотик (теплі, у яких місцях), залякання (добре виражене, помірно, слабо... і де саме – руки, ноги, шия (починається залякання в жувальній мускулатурі через 2-4 години переходить на шию, плечовий пояс і так далі вниз. Від двох діб починає зникати згоривши. Трупні плями (де розташовані, більш помітні) колір (зазвичай синюшно-фіолетовий та його відтінки; рожевий – при отруєнні чадним газом та переохолодженні). Якщо є ознаки гниття (гнильний запах; ослизнення шкіри, її потемніння, позеленіння шкіри і де саме). Гнильні пухирі з сукровичним вмістом, гнильна емфізема м'яких тканин (роздує обличчя, живіт, мошонка; випуклі очі...). Наявність комах, кладок яєць мух, личинок; скільки, де, які);

3) вигляд та особливості живота;

4) індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі (особливі прикмети);

5) ушкодження на трупі: описати їх характер (садно, рана, синець, крововилив), локалізація (де саме), розмір, форма тощо (колір, краї, кінці, нашарування, забруднення);

6) сліди крові та виділень, волосся або інші сліди і речові докази на трупі або навколо нього, у тому числі зняття, яким спричинено травми.

Частини трупа описуються в такій послідовності: голова

→ обличчя → шия → груди → живіт → спина → руки → ноги.

Труп фотографується, складається схема, виготовляються відбитки і відбитки пальців рук, відбираються зразки (фрагменти волосся, зрізи нігтів з піднігтьовим вмістом, інші сліди, які можуть бути виявлені на трупі). Тому рекомендується всі дії, що пов'язані з оглядом трупа та вилученням слідової інформації проводити максимально на місці події (місці виявлення трупа).

По завершенню огляду в протоколі зазначається місце (підрозділ судової медицини), куди буде доставлено труп.

Суттєву допомогу на етапі огляду місця події надає застосування спеціалістами-криміналістами сучасного обладнання, отриманого з США. Це система експрес-аналізу ДНК на основі технології RAPID DNA - «ANDE 6C», яка, протягом 90 хвилин може створювати інтерпретовані генетичні профілі з

біологічних зразків. Цей метод «зразок на початку – профіль наприкінці» включає виділення ДНК, ампліфікацію з допомогою мультиплексного ПЛР, розділення та виявлення фрагментів ДНК за допомогою капілярного електрофорезу. Ця лабораторія встановлює ДНК-профіль людини за 27 локусами, що є більш точним, порівняно з існуючими методиками досліджень, які застосовуються в експертних центрах МВС України та бюро судово-медичної експертизи в містах Одеса та Дніпро, де дослідження профілю проводиться за 24 локусами, а в Одесі – взагалі за 16 локусами. Проте й тут є нюанс, наблизений до правової колізії, попри те що метою дослідження є валідація системи Accelerated Nuclear DNA Equipment (ANDE) 6С як методу типування еталонних зразків відповідно до стандарту ISO/IEC 17025^{1 2}. У даному ж випадку фактичне дослідження мікрочастин проводиться спеціалістами-криміналістами, які виконують свої повноваження виключно до нормативних документів, що регламентують діяльність органів досудового розслідування³.

Враховуючи, що кримінальним процесуальним кодексом все ж таки передбачено залучення спеціаліста до проведення огляду місця події, результати проведення дослідження пересувною системою «ANDE 6С» від самого початку до кінця повністю фіксуються у протоколі огляду місця події, що їх легалізує як такі, що здобуті в законний спосіб. Ця методика дозволяє в подальшому більш вибірково ставитись до призначення молекулярно-генетичної експертизи з метою ідентифікації загиблої (померлої) особи та використовувати лише ті зразки, які завчасно мають спрацювати під час проведення молекулярно-генетичної експертизи.

Слід зауважити, що застосування пересувної системи «ANDE 6С» необхідно лише у випадках більш складної швидкої попередньої ідентифікації тіла. Уперше в Україні її ресурс широко використовувався після завдання ракетного удару по

¹ Ідентифікація жертв, коли ANDE готова допомогти. URL: <https://www.ande.com>.

² Спеціалісти-криміналісти поліції документують військові злочини рф на території Київщини. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7ksOYzEF8TM>.

³ Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 698. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#top>.

торгівельному центру «Амстор» у м. Кременчук Полтавської області, де під час огляду місця події паралельно проводились заходи щодо розбору техногенного завалу, пошуку та вилучення фрагментів тіл загиблих, які під дією високих температур унаслідок пожежі не підлягали впізнанню чи були фрагментовані.

Під час огляду техногенних завалів, що сталися внаслідок завдання ракетно-бомбових ударів та спричинили масивну руйнацію будівлі, пожежі, вибухи, слідчому та спеціалісту-криміналісту необхідно вилучати всі можливі фрагменти тіл та робити змиви з поверхонь, які вціліли та на яких могли залишитись рештки слідів біологічного походження від людей, які перебували в цих місцях до моменту катастрофи.

Неодноразові спостереження за проведенням ліквідаційних робіт та особиста участь у пошукових місіях такого напрямку дають усі підстави вважати, що, унаслідок агресивних дій, тіла загиблих можуть не лише спотворюватися, а й у буквальному сенсі – подрібнюватися на мікрочастини, контамінуючи між собою, що ускладнює їх ідентифікацію навіть за можливості використання ресурсу надсучасної системи «ANDE 6С».

Після проведення вилучення тіл із місць масового поховання та їхнього поверхневого огляду, з метою подальшого проведення молекулярно-генетичної ідентифікації, за потреби подальший деталізований огляд проводиться в закладах судово-медичної експертизи, відповідно до вимог чинного законодавства, з використанням ресурсу для відбору зразків.

Новітні технології надали змогу вилучати з напівобгорілих зразків кісткової тканини фрагменти, з яких у подальшому можна встановлювати ДНК-профіль, що суттєво змінює та удосконалює процес ідентифікації загиблого (померлого). Цей процес відбувається під час розтину тіла та безпосереднього проведення судово-медичної експертизи.

Наразі до участі в слідчих (розшукових) діях на деокупованих територіях залучаються і європейські спеціалісти, про що повідомляється Офісом Генерального прокурора України¹.

¹ Андрій Костін: Місія французьких експертів першого дослідила тіла загиблих з евакуаційної колони біля Куп'янська - це доказ нашої абсолютної відкритості. URL : <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-misiya-francuzkix-ekspertiv-persoyu-doslidila-tila-zagiblix-u-kupyansku-cc-dokaz-nasoyi-absolyutnoyi-vidkriotosti>.

Так із перших днів деокупації в оглядах місць подій, поруч із слідчими та спеціалістами-криміналістами органів досудового розслідування, беруть участь і фахівці Інституту криміналістичних досліджень Національної жандармерії Франції, які використовують не лише власну пересувну ДНК-лабораторію, а й беруть активну участь у дослідженні тіл загиблих у моргах, використовуючи при цьому свої технічні можливості, а саме – портативні рентген-апарати для встановлення напрямку ранового каналу, глибинні свердла для забору ДНК-матеріалу з кісткового матеріалу антивандальним методом тощо. Останнім часом зазначені спеціалісти працюють на деокупованій частині Харківської області.

1.3. ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЗА ФАКТАМИ ЗАГИБЕЛІ КОМБАТАНТІВ

Слідчі підрозділів досудового розслідування на деокупованих територіях чи територіях, наближених до зони бойових дій, систематично залучаються до проведення оглядів місця події за фактами вилучення тіл загиблих військовослужбовців ЗСУ, яких не було можливості евакуювати з поля бою після загибелі за обставин непереборної сили.

У разі виявлення трупа загиблого з візуальними ознаками належності до представника окупаційної армії (формений одяг зразка РФ, наявність на одязі знаків розрізнення окупаційної армії,

Нагадаємо деякі визначення:

✓ комбатанти – особи, які входять до складу збройних сил держави (організованих збройних формувань, що перебувають під командуванням осіб, відповідальних перед цією державою за дії своїх підлеглих) і які мають право брати участь у воєнних діях;

✓ некомбатанти - особи, які входять до складу збройних сил держави (організованих збройних формувань, що перебувають під командуванням осіб, відповідальних перед цією державою за дії своїх підлеглих) і які не воюють, зокрема медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи.¹

Через невідповідність норм чинного законодавства та активні бойові дії на певних територіях наразі досить-таки ускладненим є пошук військовослужбовців, з якими зник зв'язок у зоні проведення бойових дій, бо фактичне проведення активних бойових дій на широкій лінії фронту, недотримання норм міжнародного гуманітарного права армією країни-агресора в частині евакуації загиблих комбатантів із поля бою, унеможливають його здійснення.

¹ Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку зі збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 698. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#top>.

Звернемо увагу на деякі питання організації роботи зі збору тіл та оснащення спеціальних груп під час збору тіл матеріалами та обладнанням, що визначені в «Порядку оснащення спеціальних груп під час збору тіл матеріалами та обладнанням, затвердженому наказом Міністерства охорони здоров'я від 08.03.2022 № 428 (далі – Порядок) ¹.

Порядок регламентує:

- дії військових адміністрацій та спеціальних груп у складі представників сил територіальної оборони Збройних сил України, Національної гвардії, Національної поліції, ДСНС, МВС, представників відповідних експертних (медичних) служб, заінтересованих органів та громадських організацій (об'єднань);

- оснащення відповідних спеціальних груп матеріалами та обладнанням для забезпечення збору тіл (останків) загиблих військовослужбовців держави-агресора (російської федерації), а також незаконних збройних формувань, зокрема з тимчасово окупованих територій в окремих районах Донецької та Луганської областей (далі – тіл (останків) загиблих), з метою недопущення погіршення санітарно-епідемічної ситуації, виникнення небезпечних інфекційних захворювань на території України у зв'язку з наявністю на територіях ведення військових дій (збройного протистояння) непохованих тіл (останків) загиблих.

Військові адміністрації спільно з органами місцевого самоврядування забезпечують оснащення спеціальних груп під час збору тіл (останків) загиблих матеріалами та обладнанням.

Інструктаж персоналу спеціальних груп про заходи безпеки під час збору тіл (останків) загиблих та особливості проведення такої роботи здійснюється відповідною військовою адміністрацією².

Виїзд спеціальних груп для проведення збору тіл (останків) загиблих здійснюється відповідно до пункту 7 Порядку забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із

¹ Про затвердження Порядку оснащення спеціальних груп під час збору тіл матеріалами та обладнанням: наказ МОЗ України від 08.03.2022 № 428. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-22#Text>.

² Про затвердження Порядку оснащення спеціальних груп під час збору тіл матеріалами та обладнанням: наказ МОЗ України від 08.03.2022 № 428. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-22#Text>.

збройною агресією проти України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 698.

Присвоєння унікального коду (номера) тілам (останкам) загиблих під час їх збору здійснюється відповідно до вимог, наведених у Порядку¹.

Фотофіксація під час збору тіл (останків) загиблих спеціальними групами здійснюється відповідно до Порядку з урахуванням вимог Постанови Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 698.

Збір даних про тіла (останки) загиблих спеціальними групами здійснюється відповідно до додатку 5 до Порядку.

Спеціальні групи під час збору тіл (останків) загиблих мають бути забезпечені наступними матеріалами та обладнанням:

I. Захисним спорядженням: непромокальними фартухами, одноразовими комбінезонами, бажано розмірів XXL, XL та L, захисними окулярами, рукавичками латексними (міцними, придатними для використання в моргах, бажано розмірів XXL, XL та L), гумовими чоботами, масками (хірургічними, одноразовими), масками протихімічними / для захисту від випаровування та змінними деталями (наприклад, фільтрувальними коробками), засобами від комах, дезінфікуючими засобами для рук та поверхонь, у тому числі милом, вологими серветками, медичною аптечкою.

II. Обладнанням для збору, транспортування та зберігання тіл (останків) загиблих: мішками для тіл (останків) загиблих (мішками з ручками), ношами, білими простирадлами, пластиковими пакетами, які застібаються на блискавку, з поверхнею трьох розмірів, на якій можна писати (перевага надається пакетам для збору доказів), ємностями з кришками, які загвинчуються, для герметичного зберігання зразків, мішками для виробничого сміття, картонними коробками (для скелетованих останків), водостійкою клейкою стрічкою, різачками або ножицями, пробірками для зразків (пластикові з поверхнею, на якій можна писати), наборами для збору зразків ДНК (на основі паперових фільтрів FTA/Whatman) (лише за умови, що є інструктори, які можуть пояснити, як їх

¹ Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (цимерлих) у зв'язку зі збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 698. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#top>.

використовувати), брезентом / пластиковою плівкою, мотузками, лопатами, киркою-мотикою, сіткою (з комірками середнього розміру), совком, сокирою/мачете, металевим шупом заземлення, довжиною не менше 2 м., обладнанням для зв'язку.

III. Обладнанням для фіксації інформації: кабельними стяжками розміром обхвату кісток гомілки, бирками для тіл (останків) загиблих (водостійкими з надрукованими унікальними кодами (номерами)) та/або бирками з поверхнею для написання унікального коду (номера) тіла (останків) загиблого (міцними бирками з пластику або металу з отворами для кабельних стяжок та з поверхнею для запису), незмивними фломастерами, ручками та олівцями, ліхтарями (світлодіод / налобний освітлювач), ноутбуками, фотокамерою (бажано цифровою, щонайменше 7-8 мегапікселів), запасними батарейками та картами пам'яті, а також приладом для зчитування карт пам'яті для ноутбуку), лінійками (за можливості – лінійками для речових доказів), рулеткою (металічною, 10 метрів), обмежувальною стрічкою для огороження місця роботи (не менше 100 метрів), балончиками з фарбою, бланками для запису даних про останки, папером розміру А4, бажано водостійким (у разі відсутності водостійкого паперу необхідно мати поліетиленові пакети для папки-планшета та папки для зберігання паперів), папером.

Під час збору тіл (останків) загиблих учасники цієї дії повинні дотримуватись заходів безпеки та враховувати шкідливі чинники навколишнього середовища. Застосовувати найпростіші гігієнічні заходи, що захищають від хвороб, які передаються внаслідок контакту з кров'ю та іншими біологічними рідинами (використовувати засоби індивідуального захисту, миття/обробка рук, обробка одягу, транспорту). Не торкатися руками слизових оболонок, обличчя та рота, обов'язково носити захисні маски для обличчя, гумові рукавички відповідного розміру та якості, мити руки з милом після роботи з останками та перед прийомом їжі, ретельно прати весь одяг та мити обладнання багаторазового використання; очищувати та ретельно дезінфікувати транспортні засоби, які використовувались для перевезення тіл (останків) загиблих; перед початком пошуку та збору тіл (останків) загиблих необхідно перевірити, наскільки безпечним є місце події; про ризики, пов'язані

із входом на потенційно небезпечну територію; з тілами (останками) загиблих необхідно поводитись обережно та шанобливо.

Збір тіл (останків) загиблих із замкнених та невентильованих місць повинно проводитись із застосуванням запобіжних заходів. У результаті розкладання трупів протягом декількох днів у таких місцях можуть накопичуватись потенційно небезпечні токсичні гази (наприклад, аміак). Необхідно забезпечити провітрювання таких місць протягом певного часу. У деяких випадках, зокрема, якщо є токсичні гази, пил тощо, з метою охорони здоров'я та безпеки, повинні використовуватися маски протихімічні / для захисту від випаровування.

Необхідно забезпечити соціально-психологічну підтримку осіб, які працюють із тілами (останками) загиблих.

Кожному тілу (останкам) загиблого присвоюється унікальний код (номер) з метою запобігання їх втрати, а також забезпечується правильне заповнення документів, можливість відслідковувати переміщення тіл (останків) загиблих та сприяти їх ідентифікації.

Унікальний код (номер) формується на основі всієї зібраної та записаної інформації про кожне тіло (останки) загиблого. Унікальний код (номер) складається з букв та цифр, які включають в себе літерний код області, номер спеціальної групи та порядковий номер тіла (останків) загиблого, знайденого відповідною спеціальною групою. Усі позначки робляться без пробілів, разом.

Область	Літерний код	Номер спеціальної групи	Порядковий номер
АР Крим	AK		
Вінницька область	AB		
Волинська область	AC		
Дніпропетровська область	AE		
Донецька область	AH		
Житомирська область	AM		
Закарпатська область	AO		
Запорізька область	AP		
Івано-Франківська область	AT		
Київська область	AI		
м. Київ	AA		
Кіровоградська область	VA		
Луганська область	VB		
Львівська область	VC		

Миколаївська область	BE		
Одеська область	BH		
Полтавська область	BI		
Рівненська область	BK		
Сумська область	BM		
Чернігівська область	BO		
Харківська область	AX		
Херсонська область	BT		
Хмельницька область	BX		
Черкаська область	CA		
Чернівецька область	CB		
Чернівецька область	CE		
м. Севастополь	CH		

Унікальні коди (номери) не повинні повторюватись.

Унікальний код (номер) тіла (останків) загиблого необхідно зафіксувати в Бланку для запису даних про тіло (останки) загиблого наступного зразка:

УНІКАЛЬНИЙ КОД ОСТАНКІВ

МІСЦЕ ЗНАЙДЕННЯ

ХТО ЗНАЙШОСЬ:
ПРІЗВИЩЕ/ПРИЗВАЧКА

НОМЕР

Дата: Час:

ПЕРЕДАЧА ОСТАНКІВ ЗА ПРИЗНАЧЕННЯМ	
Отриманий від:	Відому організацію:
Дата:	Час:
Отриманий від:	Відому організацію:
Дата:	Час:
Отриманий від:	Відому організацію:
Дата:	Час:

Унікальний код (номер) тіла (останків) загиблого повинен бути наявний на всіх світлинах тіла (останків) загиблого та супутніх предметах, знайдених разом з ним, а також зазначатися на інших бланках/документах щодо тіла (останків) загиблого.

Унікальний код (номер) тіла (останків) загиблого наноситься на дві водостійкі бирки на підставі даних, зазначених у Бланку для запису даних про тіло (останки) загиблого, які міцно кріпляться до:

- тіла (останків) загиблого (наприклад, до зап'ястя або кісточки на носі) або до частини тіла;

- мішка для тіла (останків) загиблого (або до матеріалу, у який загорнуто тіло (останки) загиблого).

Усі особисті речі та інші предмети, які, очевидно, стосуються конкретного тіла (останків) загиблого, необхідно зберігати разом із тілом (останками) загиблого, помістивши їх у мішок для тіла (останків) загиблого або в контейнер та нанести унікальний код (номер) відповідного тіла (останків) загиблого. Завдяки цьому ризик втрати особистих речей зводиться до мінімуму.

Під час збору тіл необхідно проводити первинне фотографування, яке у подальшому можна продублювати в закладі судової медицини після проведення туалету трупа (за можливості). На окремих світлинах за можливості необхідно відобразити:

- тіло в повний зріст;
- усе обличчя, вид спереду;
- очевидні особливі прикмети;
- усі предмети одягу та аксесуари, наприклад, браслети та, бажано, лінійку для фіксації масштабу;
- будь-які особисті речі.

Під час фотографування необхідно враховувати таке:

- світлини з поганою різкістю непридатні;
- фотознімки тіла (останків) загиблого слід робити з близької відстані;
- під час фотографування обличчя воно повинно займати всю площу фотознімку;
- для зменшення спотворення необхідно розташувати об'єкти в камері під прямим кутом до площини, яка фотографується: наприклад, під час фотографування всього тіла тримайте фотоапарат над його середньою частиною, а не над головою або ногами.

Збір даних про тіла (останки) загиблих включає:

- присвоєння кожному тілу (останкам) загиблого унікального коду (номера) та заповнення Бланку для запису даних про тіло (останки) загиблого. Бажано заповнити максимальну кількість інформації в рамках запропонованого бланку, але за браком часу та в залежності від оперативної ситуації, обсяг інформації може бути мінімальним;

- фотографування кожного тіла (останків) загиблого та фіксування інформації про нього;
- поміщення кожного тіла (останків) загиблого в спеціальний мішок;
- впорядковане тимчасове зберігання тіл (останків) загиблих.

Таке оформлення вилучених тіл повністю відповідає вимогам міжнародних стандартів та буде інформативним у будь-якій ситуації документування, виявлення факту стихійного поховання і сприйматиметься спеціалістами Міжнародного кримінального суду.

У цьому розділі висвітлено основні загальні питання проведення огляду місця події та його суттєві уточнення з урахуванням організації під час правового режиму воєнного стану та проведення зазначеної слідчої дії на деокупованій території, охоплено створення та організацію роботи СОГ, у тому числі й спеціалізованих та посилених, під час документування злочинів проти людяності, отримання повідомлень про виявлення місць стихійних поховань.

2. ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЛУЧЕННЯ ТІЛА (ТІЛ) З ПОХОВАННЯ. ЕКСГУМАЦІЯ. ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ З ПОХОВАНЬ ДЛЯ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИ

У період повномасштабного вторгнення рф, станом на 05.05.2023, відповідно до статистичних даних, оприлюднених на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора України, до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено відомості про 84 832 кримінальні правопорушення, з них щодо порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України) – 82 293, загинуло 478 дітей, поранено – 963 дитини.¹ Точна кількість осіб, зниклих безвісти внаслідок збройного конфлікту, наразі невідома.

Статистичні дані не висвітлюють кількості загиблих дорослих унаслідок порушення законів та звичаїв війни. Частина з них загинула через обстріли, решта – унаслідок катувань, позасудових страт, безвісного зникнення та стихійного поховання. Після виявлення ознак кримінального правопорушення слідчі не в усіх випадках правильно кваліфікують діяння, бо первинна слідча ситуація може суттєво відрізнитися від кінцевої. Спочатку може реєструватись повідомлення про безвісне зникнення особи, у подальшому – тіло особи може бути розшукано в місці стихійного поховання зі слідами прижиттєвого катування, а за додаткових обставин, що пов'язують факт загибелі зниклої раніше особи з тимчасовою окупацією, це може вказувати на необхідність зміни правової кваліфікації, відповідно до ч. 2 ст. 438 КК України.

¹ Офіційний сайт Офісу Генерального Прокурора. URL : <https://www.gp.gov.ua>.

У червні 2022 року до ГО «Павлоградський пошуково-рятувальний кінологічний загін «Антарес.» (керівник Лариса Борисенко) звернулись поліцейські одного з районів Київської області щодо надання допомоги з пошуку тіла місцевого жителя, який у березні 2022 року був затриманий разом із трьома іншими чоловіками представниками окупаційної влади на посту блокування в районі с. К. Бучанського району. Тіла трьох чоловіків було знайдено в різних місцях населеного пункту зі слідами вогнепальних поранень, а одного – навіть зі слідами горіння тіла.

Тіло четвертого чоловіка так і не виявлено. Прочісування лісового масиву заповідної зони здійснювалося за участю бельгійської вівчарки тервюрен Bellona Venuska у місці тимчасової дислокації окупаційних військ. У межах інженерного копання для розміщення самохідної машини було виявлено нестандартне нагромадження ґрунту, на що собака вказав як на об'єкт пошуку. При знятті першого шару ґрунту з'явився характерний трупний запах, коли було знято ще 20 см ґрунтового покриття, з'явилися контури трупа людини у верхньому одязі, який відповідав холодній порі року. Після цього одразу на місце події було викликано слідчо-оперативну групу. Подальшим проведенням огляду слідчими поліції на глибині біля 40 см виявлено тіло розшукуваного гр. С. зі слідами зв'язування рук за спиною у стані пізніх гнилісних змін. Огляд місця події проводився не в повному обсязі, однак з прив'язкою до місцевості та без участі судово-медичного експерта чи лікаря, що суперечить вимогам КПК України. Проте слідчий указав на відсутність належного штату судово-медичних експертів на території обслуговування (наявний один експерт похилого віку), тому прийнято рішення про проведення огляду трупа в секційній залі відділення судово-медичної експертизи. Зважаючи на стан

трупа (пізні гнилісні зміни та суттєве забруднення як тіла трупа, так й одягу), його огляд у секційній залі слід вважати тактично правильним, проте слідчому необхідно було ретельно оглянути місце виявлення трупа, аби не втратити предмети, які могли перебувати з ним у місці поховання, що фактично було зроблено пошуківцями-волонтерами.

Отже, у цьому розділі практичного порадирика йдеться про детальне документування місць стихійного поховання. Варто визначити, який термін – «огляд» чи «ексгумація» – слід використовувати слідчому під час вилучення тіл з ґрунту в місці стихійних (одинарних чи масових) поховань. У засобах масової інформації та на офіційних сайтах правоохоронних органів доволі поширеним є мовний зворот «ексгумація тіл із масового поховання». Постає логічне питання: наскільки правильним є використання такого виразу в роботі слідчого, який залучається до проведення вказаних слідчих (розшукових) дій. На думку упорядників цього порадирика, термін «огляд» є беззаперечно процесуально правильним. Те, що ми розуміємо під словом «ексгумація», може сприйматись лише у випадку вилучення тіла людини чи його фрагмента з ґрунту. Якщо розбиратися в термінології кримінального процесу та особливостях проведення обох слідчих (розшукових) дій, то ексгумація – це цілеспрямована слідча (розшукова) дія, яка виконується виключно з певною метою: вилучення зразків тканини й органів, частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень, а також вилучення з поховання речей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Передусе проведенню ексгумації тривале досудове розслідування, проведення експертиз і врешті-решт – прийняття рішення про повторне виймання раніше похованого тіла з землі з метою уточнення певних фактів, які не було взято до уваги, необхідність призначення нових судово-медичних експертиз у разі нововиявлених обставин провадження, відібрання додаткових зразків від тіла для проведення молекулярно-генетичної експертизи з метою ідентифікації особи тощо. У будь-якому разі, ексгумація – це перевірка раніше встановлених або нових фактів, що відкрилися під час досудового розслідування у кримінальному провадженні. Проводиться ексгумація за мотивованою постановою прокурора, де зазначаються всі підстави її проведення з повним

переліком дій, що необхідно виконати. До проведення цієї слідчої (розшукової) дії залучаються комунальники, судово-медичні експерти, інші необхідні спеціалісти, волонтери. Організовує слідчу (розшукову) дію, як правило, слідчий, який її і проводить під час досудового розслідування у кримінальному провадженні.

Тож проведення ексгумації трупа доцільно лише у випадку, коли є первинне поховання, первинне дослідження трупа, проте в подальшому встановлено факти неналежного дослідження певних обставин чи контамінацію кісткових решток і неспроможність виділення з них генетичного профілю тощо.

Нагадаємо, що в ст. 239 КПК України визначено обставини проведення **огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією**.

Так ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора і правовий режим воєнного стану цієї норми не змінив. Виконання постанови прокурора покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування. З цією метою слідчий, у провадженні якого перебуває постанова прокурора, складає запит або службовий лист до керівника комунального підприємства, де зазначає місце, час і ймовірний перелік необхідних дій, від виконання яких залежить тривалість проведення слідчої (розшукової) дії. У подальшому здійснюється узгодження технічних питань проведення ексгумації.

Відразу зауважимо, що сама ексгумація проводиться виключно на підконтрольних та деокупованих територіях.

Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта та оглядається з дотриманням правил, визначених у ст. 238 КПК України. Після проведення ексгумації і необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан.

Під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини й органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень. У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи.

Під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального

правопорушення. Про проведену слідчу (розшукову) дію складається протокол, у якому зазначається все, що було виявлено, у тій послідовності, у якій це відбувалося, і в тому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо при ексгумації вилучалися речі та об'єкти для досліджень, про це зазначається в протоколі. До нього додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани і схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки.

Під час проведення стабілізаційних заходів на деокупованих територіях інформацію щодо місць стихійного поховання українських військових отримують не лише поліцейські, а й військові підрозділи цивільно-військового співробітництва, які діють у межах спеціального проекту «На щиті» (колишня «Евакуація-200»). У цих випадках, насамперед, необхідно перевірити наявність тіла в похованні, тобто процесуально треба проводити огляд місця події з відкриттям могили, що за методикою проведення є фактично проведеною ексгумацією.

У грудні 2022 року в одному з населених пунктів деокупованої Херсонщини військовими від місцевого населення отримано інформацію про наявність «стихійного» поховання в межах сільського цвинтаря. Виявилось, що військового Збройних сил України, якого окупаційні війська взяли в полон, допитували та фактично закатували, після чого тіло привезли до огорожі цвинтаря й там залишили. Місцеві чоловіки прийшли до керівництва окупаційних військ і, посилаючись на християнські обряди й моральність, попросили самостійно поховати тіло загиблого військового. Отримавши дозвіл, вони самотужки вирили могилу, замотали тіло в поліетилен та здійснили

фактичне поховання. Один з місцевих випадково бачив в окупантів документ військового, запам'ятав його прізвище та місце народження та самостійно, через соціальні мережі, здійснив розшук рідних загиблого, аби повідомити їм про смерть родича та точне місце його поховання. Після деокупації місцевості чоловіки, які раніше здійснювали поховання, повідомили про це військовим Збройних сил України. Фактично поховання є «стихійним», бо:

- відомості про його наявність до ЄРДР не вносились;
- труп особи не направлявся для проведення судово-медичної експертизи;
- факт смерті не встановлювався, не підтверджувався та не реєструвався;
- особу достеменно не ідентифіковано.

Для перевірки інформації про наявність/відсутність тіла в похованні, необхідно провести його огляд з процедурою розкопування могили та, за наявності в ній тіла, здійснити його виймання і проведення всієї процедури огляду, дослідження, ідентифікації. Тож фактично маємо в такій слідчій (розшуковій) дії складові ознаки ексгумації, але все ж таки ця слідча дія, безумовно, є оглядом місця події і має бути проведена за правилами, що вписані у ст. 238 КПК України, з розкопуванням поховання та підняттям тіла, з подальшим проведенням судово-медичної й молекулярно-генетичної експертизи та повною ідентифікацією особи.

Наразі процедура ексгумації достеменно не вивчена правознавцями. Про неї лише частково згадується у ст. 239 КПК України, де йдеться про огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Під поняттям ексгумації ми розуміємо всі дії, пов'язані з вилученням тіла із землі за будь-яких необхідних законних підстав та умов. Як слідча (розшукова) дія, ексгумація не виокремлена. Така слідча дія є фактично комбінованою й поєднує в собі одночасно кілька: огляд, вилучення, проведення експертизи, відібрання та вилучення зразків, вилучення речей із поховання.

Вилучення трупів із місць стихійних та офіційних поховань, як тих, що виявлені випадково, так і тих, про які стало відомо під час досудового розслідування, викликане необхідністю перевірки та уточнення доказів, отримання нової інформації, а також для забезпечення ідентифікації тіл (шляхом проведення впізнання,

судово-медичної експертизи, отримання зразків для порівняльного молекулярно-генетичного дослідження).

І у випадку безпосереднього виявлення місця «стихійного» поховання або відкриття місця стихійного поховання, про яке стало відомо під час досудового розслідування, основні положення вилучення тіла однакові. Насамперед – це уважність, ретельність та законність кожної дії, яка відбувається, оскільки неправильно задокументовані події, вилучення доказів поза законом тягне за собою наслідки, які можуть призвести до визнання здобутих доказів незаконними, а відтак – до виправдання особи, яка вчинила злочин.

Про деякі особливості огляду місця події і вилучення тіл уже йшлося в попередньому розділі порадника, у цьому ж ми акцентуємо увагу на випадках, які раніше не були поширеними в слідчій практиці, однак наразі стали актуальними.

По-перше, під час вилучення тіла з поховання, потрібно переконатись у тому, що воно в анатомічно цілісному стані. У випадку ж руйнування тіла – необхідно зібрати всі його частини й помістити до одного транспортувального мішка. Така процедура здійснюється у випадку виявлення місця одинарного стихійного поховання. А ось у випадку виявлення місця масового (два і більше) стихійного поховання, у випадку руйнування тіла людини, необхідно кожен його частину поміщати окремо і в подальшому піддавати молекулярно-генетичній експертизі, порівнюючи між собою, з метою уникнення плутанини під час ідентифікації загиблої особи.

Фото 6. Кісткові рештки кісток черепа, виявлені в місці стихійного (одинарного) поховання. Червень 2017 року. Луганська область.

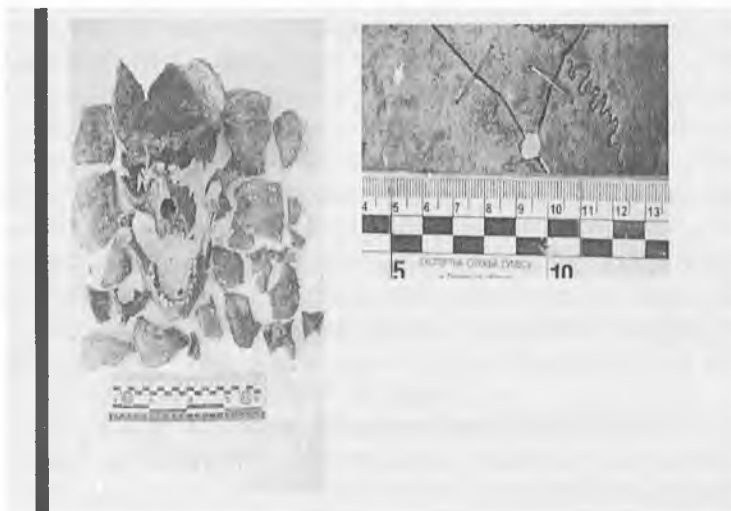

Фото 7. Підготовка до дослідження кісток черепа лікарем, судово-медичним експертом.

Фото 8. Початок процесу ідентифікації особи.

Крім того, слід звернути увагу на деякі особливості вилучення тіл з поховання, які можуть допомогти в ідентифікації особи.

Так, під час вилучення тіл з місця їх поховання слідчому треба звернути увагу на стан кистей трупа, з урахуванням можливості відновлення папілярних ліній, і дактилоскопіювання трупа. У деяких стихійних похованнях, особливо якщо вони знаходяться в піщаному чи глиняному ґрунті, тіла можуть по кілька років перебувати у своєрідному законсервованому стані, що дозволяє під час проведення судово-медичної експертизи речових доказів відновити папілярний візерунок на долонях чи пальцях рук. М'які тканини нігтьових фаланг пальців мають велику цінність для ідентифікації, бо дозволяють дактилоскопіювати особу та ідентифікувати її за дактилоскопічними обліками Експертної служби МВС. З цієї метою слідчому треба хоч у загальних рисах розуміти методику відновлення папілярних ліній шляхом занурення кистей рук до розчину А. М. Рантевського¹ для відновлення їх початкової форми. З цієї метою слідчому необхідно вжити заходів щодо збереження цілісності кистей рук трупа з гнилісними змінами під час його транспортування до відділення судової медицини. У разі транспортування кількох тіл в одному автомобілі, на транспортувальному мішку необхідно зробити відповідну технічну помітку та класти його або поверх інших, аби уникнути руйнування, або перевозити в окремому транспорті. Крім того, треба попередити судово-медичного експерта з відділення судово-медичної криміналістики про транспортування такого тіла з метою якнайшвидшого проведення дослідження без подальшого допущення гниття та незворотного спотворення (знищення) об'єкта дослідження.

¹ Колесник О., Куценко С., Бачара Д., Фащенко А. Підготовка до дактилоскопії кистей рук гнилісно змінених та муміфікованих трупів. *Судово-медична експертиза*. 2016. № 1. URL : <http://forensic.bsmu.edu.ua/article/view/249455>.

Фото 9. Об'єкт дослідження трирічної давнини, вилучений із піщаного ґрунту (глибина 3 м), у якого в подальшому, унаслідок вчасно проведеного лабораторного дослідження, лікарем, судово-медичним експертом відділення судово-медичної криміналістики на одній руці відновлено папілярні лінії на трьох пальцях. Особу дактилоскопійовано і встановлено.

Метод Ратневського А. М. – метод відновлення первинної форми рани, запропонований у 1967 році. Склад розчину: оцтова кислота льодяна – 10 мл; спирт етиловий 96° – 20 мл; вода дистильована – до 100 мл. Оцтова кислота викликає набухання колагенових волокон. Краї ран або тканина шкіри розправляються. Унаслідок рівномірного збільшення об'єму всієї шкіри, вона приймає ту форму, яку мала в момент утворення, тобто до ретракції (зморщування) шкіри та м'язів, розвитку набряку тощо. Спирт запобігає надмірному набуханням шкіри та сповзанню епідермісу. Після набухання шкіри особливості країв рани, як і папілярні лінії стають досить чіткими.

Фото 10. Технічні помітки для переваги у транспортуванні трупа.

Звертаємо увагу, що дорогоцінності та оздоблення добре витримують температуру та силову дію, тому їх виявлення має велике значення для впізнання родичами та близькими. Крім того, такі предмети, унаслідок тривалого їх носіння на тілі, можуть бути носіями клітин із ядрами власника і допоможуть встановити його генетичні ознаки (ДНК-профіль). Тому навіть фрагмент ланцюжка чи браслета, виявлений на місці ймовірної загибелі особи, навіть із його біологічними рештками, слід правильно вилучати й надсилати (окремо кожен об'єкт) для проведення молекулярно-генетичної експертизи. У випадках загибелі особи, внаслідок вибухової травми чи дії високих температур (пожежа внаслідок вибуху тощо) такі речі можуть зберегтися у дещо деформованому вигляді, проте можуть нести на собі інформацію, необхідну для ідентифікації тіла.

Фото 11. Фрагмент ланцюжка з металу жовтого кольору з частиною плечових кісток людини та м'якими тканинами, виявлені в місці проведення пошукових робіт на місці загибелі військовослужбовців Збройних Сил України у вересні 2022 року.

Окремим, на жаль, найменш перспективним для ідентифікації особи є вилучення решток людини, які піддалися дії високих температур. Такі рештки можуть бути наслідком обстрілу з подальшим займанням приміщення, де перебували загиблі чи поранені, які не могли самостійно евакуюватись. У такому випадку, під час проведення пошукових заходів, необхідно розібрати техногенний завал чи ретельно провести огляд місцевості, де відбулося займання, а у випадку вигорання військового транспорту чи бронетехніки – провести ретельний огляд із застосуванням безперервної відеозйомки та засобів для просіювання попелу (дрібне сито). Основна задача – зібрати максимальну кількість фрагментів кісткових решток у місці їх виявлення. Збір решток у такому випадку здійснюється вручну, при цьому руки мають обов'язково бути в рукавичках, щоб не допустити контамінації. Якщо візуально проглядається кілька місць скупчення вигорілих решток – збір здійснюється окремо з кожного місця в окрему тару. Після збору здійснюється маркування вилученого та направлення до відділення

судово-медичної експертизи, а згодом і призначення молекулярно-генетичної експертизи. Результати такої експертизи можуть бути негативними через дію на кістковий матеріал високої температури. Проте провести збір кісткових решток необхідно обов'язково. Поховання в таких випадках можливо здійснити в братській могилі, з дотриманням всіх почестей, притаманних такому чину.

Слід зауважити, що до обстеження вигорілої бронетехніки на деокупованій території можна залучати й кінологічні розрахунки, де собаки треновані на запах трупа. У таких випадках можна встановити наявність найдрібніших фрагментів рештків трупа, які реально можна вилучити та спрямувати на дослідження, спочатку, до закладу судової медицини.

Фото 12. Збирання обгорілих рештків людини в місці загибелі одного з підрозділів ЗСУ у травні 2022 року.

Фото 13. Збирання обгорілих решток людини в місці загибелі одного з підрозділів ЗСУ у травні 2022 року.

Фото 14. Підбита бронемашина. Херсонська область. Грудень 2022 року.

Фото 15. Обстеження бронемашини (фото 11) службово-розшуковою собакою, бельгійською вівчаркою малінуа «Spark». ГО «Павлоградський пошуково-рятувальний загін «Ангарес» під час участі в складі пошукової групи в межах проєкту ГШ ЗСУ «На щиті» (грудень 2022 року).

Підсумовуючи викладене, зауважимо, що правильне проведення вилучення тіл із місць стихійних поховань – має прямі наслідки у вигляді позитивної ідентифікації особи навіть у найскладніших для цього випадках, при вилученні фрагментованих решток, зі слідами дії високих температур, після впливів продуктів вибуху чи розпаду, загибелі внаслідок ракетних обстрілів чи авіабомбардувань і тривалого перебування тіл у техногенних завалах тощо. Під час активної фази бойових дій, на деокупованій території та в безпосередній близькості до лінії зіткнення, проведення правильного вилучення тіл із місць стихійних поховань має важливу роль у слідчій практиці, вирівнює моральну складову у відновленні довіри населення до поліції та інших правоохоронних органів, підтримує політику ЗСУ в межах гуманітарного проєкту «На щиті», забезпечує встановленню істини, відповідно до положень Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин».

3. ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА ФАКТАМИ БЕЗВІСНОГО ЗНИКНЕННЯ ГРОМАДЯН, ВИЯВЛЕННЯ МІСЦЬ СТИХІЙНИХ ПОХОВАНЬ

3.1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Питання призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях за фактами безвісного зникнення громадян, виявлення стихійних поховань на деокупованих територіях є важливим у здобутті доказової бази під час документування умисних вбивств та воєнних злочинів, вчинених окупаційними військами росії на території України.

Важливим кроком у питанні ідентифікації загиблих чи зниклих безвісти осіб є прийняття Закону України від 09.07.2022 № 2391-IX «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», який визначає правові засади обробки геномної інформації людини з метою її державної реєстрації в Україні. Відповідно до положень ст. 4 цього Закону, державна реєстрація геномної інформації полягає у внесенні до Електронного реєстру відомостей про генетичні ознаки людини та визначених Законом знеособлених персональних даних про особу й проводиться, у тому числі, з метою:

- розшуку осіб, зниклих безвісти;
- ідентифікації невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини.

В Україні проводяться обов'язкова та добровільна державна реєстрація геномної інформації.

Відомості, що містяться в Електронному реєстрі, є інформацією з обмеженим доступом та не підлягають оприлюдненню. Держателем Електронного реєстру є Міністерство внутрішніх справ України, в той же час адміністратором Електронного реєстру є уповноважена Міністерством внутрішніх справ України юридична особа, що належить до сфери його управління або перебуває у його підпорядкуванні.

Обов'язкової державній реєстрації, серед іншої, підлягає геномна інформація:

- щодо невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини, відомості про виявлення яких унесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 КПК України;

- встановлена з раніше відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, або біологічного матеріалу з особистих речей осіб, зниклих безвісти, відомості щодо яких унесено до ЄРДР або відображено в постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 КПК України;

- осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе.

Порядок проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації людини затверджується Кабінетом Міністрів України.

Добровільна державна реєстрація геномної інформації проводиться на підставі письмової заяви особи про відбір у неї біологічного матеріалу, проведення молекулярно-генетичної експертизи (дослідження) та внесення геномної інформації до Електронного реєстру, що вважається згодою цієї особи на обробку її персональних даних, відповідно до Закону України від 01.06.2010 № 2297-VI «Про захист персональних даних».

Добровільна державна реєстрація геномної інформації неповнолітніх осіб проводиться на підставі письмової заяви їхніх законних представників. Отримання біологічного матеріалу в неповнолітніх осіб здійснюється в присутності їхніх законних представників.

Державна реєстрація геномної інформації близьких родичів осіб, зниклих безвісти (біологічні батько, мати, у разі їх відсутності – діти, а в разі відсутності дітей – брати, сестри або інші біологічні родичі по материнській чи батьківській лінії), проводиться, якщо немає можливості отримати геномну інформацію, зазначену в п. 6 ч. 1 ст. 5 Закону «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», у разі їхньої добровільної згоди.

Добровільна державна реєстрація геномної інформації осіб, визначених вище, проводиться за рахунок коштів державного бюджету, відповідно до Закону.

Порядок проведення добровільної державної реєстрації геномної інформації людини і розмір плати за надання послуг з добровільної державної реєстрації геномної інформації людини визначаються Кабінетом Міністрів України.

Відбір біологічного матеріалу для проведення державної реєстрації геномної інформації проводиться від:

- біологічного матеріалу, отриманого під час проведення слідчих (розшукових) дій відповідно до КПК України, та неідентифікованого;

- невідомих трупів людей, їх останків та частин тіла людини, відомості про виявлення яких унесено до ЄРДР або відображено в постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 КПК України;

- встановленого з раніше відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, або біологічного матеріалу з особистих речей осіб, зниклих безвісти, відомості щодо яких внесено до ЄРДР або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 КПК України;

- передбаченої у пунктах 4 та 6 частини першої статті 5, частині шостій статті 6 цього Закону, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету на підставах та в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України.

Молекулярно-генетична експертиза (дослідження) біологічного матеріалу, призначається для встановлення геномної інформації, з метою її державної реєстрації, та проводиться суб'єктами, до компетенції яких, відповідно до законодавства України, належить проведення молекулярно-генетичної експертизи (дослідження), на підставах та в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України, за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на здійснення такими суб'єктами покладених на них завдань.

Геномна інформація протягом 10 робочих днів після проведення молекулярно-генетичної експертизи (дослідження) разом з реєстраційною карткою надсилається Адміністратору Електронного реєстру для її реєстрації.

3.2. ВІДБРАННЯ ЗРАЗКІВ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ДЛЯ РОЗШУКУ ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

Після отримання повідомлення (заяви) про безвісне зникнення особи (військового чи цивільної) в умовах бойових дій треба ретельно допитати близьких родичів зниклої особи, а за їх відсутності – заявника, який може бути сторонньою особою, проте володітиме інформацією, яка є необхідною для пошуку рідних зниклої особи. Під час допиту необхідно встановити наявність біологічних родичів зниклої особи, які можуть мати ДНК-профілі, необхідні поміщення до бази даних, з метою пошуку і в разі виявлення співпадінь (збігів), для проведення подальшої порівняльної молекулярно-генетичної експертизи та ідентифікації особи в разі виявлення її трупа, або встановлення такої людини серед живих, з ознаками втрати пам'яті тощо. Особливо важливим є питання встановлення саме біологічно-споріднених родичів (біологічного батька, матері, сина, доньки, братів чи сестер) зниклої особи. Акцент саме на біологічно-споріднених родичах робиться тому, що один чи обое з батьків, що виховують дітей, можуть бути їх усиновителем. Те ж саме стосується і біологічних дітей, зниклих безвісти осіб. Крім того, у випадку безвісного зникнення особи чоловічої статі, необхідно додатково встановити біологічних родичів за батьківською лінією (батька, його рідних братів, брата зниклого безвісти тощо), що дозволить провести додаткову ідентифікацію особи за Y-хромосомою, встановивши ДНК-профіль Y-хромосоми.

Під час допиту рідних, які мешкали зі зниклою особою, необхідно також встановити наявність особистих речей, якими користувалася лише ця особа і які можуть бути носіями клітин із ядрами, придатними для встановлення генетичного профілю особи. Такими предметами можуть бути леза бритви, зубні щітки, можливо збережені з раннього дитинства пуповина або молочні зуби зниклої особи.

За наявності в безвісно зниклої особи біологічних дітей доцільним буде проведення додаткового порівняльного дослідження. Для цього рекомендується відібрати зразок

біологічного походження у біологічних матері чи батька спільної дитини (зразок крові чи букального епітелію) та призначити молекулярно-генетичну експертизу. При цьому така перевірка буде проводитись у рамках біологічного батьківства, коли порівнюються між собою на предмет спорідненості ДНК-профілів обох батьків та дитини.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», відбір біологічного матеріалу для проведення державної реєстрації геномної інформації у невідомих трупів людей, їх останків та частин тіла людини, відомості про виявлення яких унесено до ЄРДР або відображено в постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому статтею 615 КПК України, здійснюється уповноваженими особами судово-медичних установ або закладів охорони здоров'я на підставах та в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством України, за рахунок коштів державного бюджету, передбачених на здійснення такими закладами (установами) покладених на них завдань.

До відбору біологічного матеріалу як спеціалісти можуть залучатися:

- 1) уповноважені особи науково-дослідних інститутів установ судових експертиз Міністерства юстиції України, судово-медичних установ, закладів охорони здоров'я;
- 2) уповноважені особи медичних та експертних служб Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України;
- 3) спеціалісти-криміналісти Національної поліції України;
- 4) уповноважені особи медичних служб Національної гвардії України.

Про відібрання зразків біологічного походження (крові чи букального епітелію) для проведення експертного дослідження слідчим складається протокол на підставі раніше винесеної прокурором чи слідчим постанови.

Під час здійснення відбору біологічного матеріалу, відповідно до вимог Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» заповнюється реєстраційна картка, у якій

вказуються прізвище, ім'я та по батькові (за наявності), дата народження, стать особи, у якій здійснюється відбір, дата та місце відбору, а також орган (установа), що здійснив відбір біологічного матеріалу.

Наразі в установах Експертної служби МВС України проводяться молекулярно-генетичні дослідження аутосомної ДНК, Y-хромосоми та мітохондріальної ДНК (далі – мтДНК) людини.

Встановлення спорідненості може здійснюватися:

- по аутосомній ДНК проводяться лише між прямими родичами (батько, мати, діти, брати/сестри);
- по мтДНК лише між родичами по материнській лінії, оскільки мтДНК успадковується лише від матері до дитини;
- по Y-хромосомі лише між родичами чоловічої генетичної статі по батьківській лінії, оскільки генетичні ознаки Y-хромосоми успадковуються від батька до сина.

Основним методом ДНК-аналізу в Експертній службі МВС України, як і в більшості країн світу, є фрагментний аналіз аутосомних STR-локусів* ядерної ДНК людини, який передбачає дослідження та порівняння ділянок ДНК – локусів. У кожному локусі гомологічних (парних) хромосом містяться алелі – різні форми гена. Усі гени соматичних клітин організму, за винятком генів у статевих хромосомах, представлені двома алелями, один із яких успадковується від матері, а другий – від батька.

При порівнянні ДНК-профілю лише одного з батьків (наприклад, матері), з метою встановлення спорідненості, визначається наявність збігів однієї з алелей у кожному досліджуваному локусі ДНК-профілю ймовірної дитини без урахування батьківських алелей, та, як наслідок, збіг за спорідненістю між даними особами може виявитися помилковим. Тому, в залежності від статі невпізнаного трупа, а також родинного зв'язку особи, з якою було встановлено збіг ймовірної спорідненості (орієнтовний збіг), з метою підтвердження або спростування такого, рекомендується проводити додаткове дослідження зразків біологічних родичів, пріоритетність та метод дослідження яких наведені в таблиці Додатку 1.

* STR-локус є мікросателітним ДНК-маркером. Або STR-локуси являють собою паріабельні ділянки ядерної ДНК, що дуже широко використовуються в практиці генетичної ідентифікації

Згідно з таблицею, «Зелені» комірочки означають, з яким біологічним родичем встановлено орієнтовний збіг.

Цифри визначають пріоритетність дослідження зразків біологічних родичів після встановлення орієнтовного збігу.

Букви означають метод дослідження, а саме:

A – фрагментний аналіз аутосомних STR-локусів ядерної ДНК людини (дослідження аутосомних хромосом людини).

Y – фрагментний аналіз Y-STR-локусів ядерної ДНК людини (дослідження Y-хромосоми людини).

M – сиквенування мітохондріальної ДНК людини.

Наприклад, при встановленому збігу за **базою даних ДНК** (далі – БД)* невстановленої особи чоловічої статі з матір'ю безвісти зниклого, за пріоритетністю першим рекомендовано проводити дослідження аутосомних STR-локусів ядерної ДНК зразка біологічного батька зниклого безвісти (1A), на другому місці – аутосомне дослідження зразків біологічних дітей безвісти зниклої особи (2A) і т.ін. Варто зазначити, що «*» означає, що додаткове дослідження зразка вказаного біологічного родича, окрім уже проведеного дослідження аутосомних STR-локусів ядерної ДНК, недоцільне для ідентифікації даної особи.

Нижче наведено приклад алгоритму дій слідчого, згідно з таблицею Додатка 1, після отримання ним листа про первинний збіг між ДНК-профілями родича особи, що зникла безвісти, та невпізаного трупа.

Так, до прикладу, встановлено збіг між ДНК-профілем невстановленого трупу чоловічої генетичної статі та матір'ю особи, що зникла безвісти (перший рядок Додатка 1).

При такому типі збігу по пріоритетності необхідно дослідити зразки наступних біологічних родичів безвісти зниклої особи:

1. STR-локуси аутосомних хромосом та Y-хромосоми ядерної ДНК батька безвісти зниклої особи;

2. STR-локуси аутосомних хромосом та Y-хромосоми ядерної ДНК сина та/або STR-локуси аутосомних хромосом доньки безвісти зниклої особи разом з біологічною матір'ю дитини/дітей;

* База даних ДНК (далі – БД), яка наразі функціонує як Центральний облік генетичних ознак людини (ЦЮГОЛ), а після внесення змін до «Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку її пріоритетних інформаційних ресурсів» набуде чинності та запрацює її правонаступник Електронний реєстр геномної інформації людини (далі – ЕРГЛІ).

3. STR-локуси аутосомних хромосом та Y-хромосоми ядерної ДНК брата по батьку;
4. STR-локуси Y-хромосоми ядерної ДНК дідуся по батьку;
5. Мітохондріальну ДНК матері безвісти зниклої особи;
6. Дослідження STR-локусів аутосомних хромосом та мітохондріальної ДНК брата по матері зниклої безвісти особи;
7. Дослідження STR-локусів аутосомних хромосом та мітохондріальної ДНК сестри по матері зниклої безвісти особи;
8. Дослідження мітохондріальної ДНК бабусі по матері зниклої безвісти особи;
9. STR-локуси Y-хромосоми ядерної ДНК інших біологічних родичів по батьку та/або мітохондріальна ДНК інших біологічних родичів по матері.

«ЗОЛОТЕ ПРАВИЛО» генетичної ідентифікації

З метою спростування можливих «випадкових» співпадінь (збігів) за базою даних між ДНК-профілями та виключення подальшої хибної ідентифікації особи трупа, необхідно:

- дослідження біологічних зразків трупа та потенційного біологічного родича двома або більше методами (ядерна ДНК + Y-хромосома або мітохондріальна ДНК):

- дослідження біологічних зразків невпізаного трупа та двох або більше потенційних родичів особи, що зникла безвісти.

Відповідно до ст. 16 Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», право на використання геномної інформації з метою, у тому числі, *розрашуку осіб, зниклих безвісти; ідентифікації невпізаних трупів людей, їх остатків та частин тіла людини*, із дотриманням вимог законодавства України мають:

- 1) керівники прокуратур та органів досудового розслідування;
- 2) прокурори;
- 3) слідчі;
- 4) дізнавачі;
- 5) уповноважені особи відповідних підрозділів органів державної влади в межах здійснення оперативно-розрашукової, контррозвідувальної, розвідувальної діяльності;

6) слідчий суддя, суд;

7) уповноважені особи Національного центрального бюро Інтерполу в Україні, відповідно до законодавства України;

8) органи іноземних держав у разі дотримання ними вимог, передбачених ч. 2 ст. 17 Закону України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини».

Щодо міжнародного співробітництва та надання геномної інформації, то такі дії можуть включати:

- обмін геномною інформацією з іншими країнами та міжнародними організаціями під час кримінального провадження, її використання за запитами іноземних держав здійснюються відповідно до міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та норм КПК України;

- надання органам іноземних держав геномної інформації, отриманої згідно із Законом України «Про державну реєстрацію геномної інформації людини», можливе лише в разі, якщо ці органи та відповідний компетентний орган України можуть установити такий режим доступу до інформації, який унеможливило розкриття інформації для інших цілей чи її розголошення в будь-який спосіб, у тому числі шляхом несанкціонованого доступу.

Фізичні особи (їх законні представники), геномна інформація яких внесена до Електронного реєстру в порядку добровільної державної реєстрації, мають право на використання геномної інформації виключно стосовно себе.

Порядок доступу до геномної інформації, зареєстрованої в Електронному реєстрі, та її використання визначається держателем Електронного реєстру. Органи державної влади, що здійснюють контрольно-розвідувальну та розвідувальну діяльність, досудове розслідування кримінальних правопорушень, мають право безпосереднього автоматизованого доступу до Електронного реєстру. Порядок такого доступу визначається спільними актами МВС України та таких органів державної влади.

Геномна інформація, на яку посилаємось під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях, зберігається в Електронному реєстрі:

- до моменту надходження до Адміністратора Електронного реєстру копії рішення про закриття кримінального провадження або виправдувального вироку суду, що набрав законної сили стосовно геномної інформації осіб, яким повідомлено про підозру у вчиненні умисних тяжких чи особливо тяжких злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, або стосовно яких обвинувальний акт у кримінальних провадженнях зазначеної категорії злочинів передано до суду.

У разі відсутності в Адміністратора Електронного реєстру такої інформації та будь-якої іншої інформації щодо процесуального статусу таких осіб, геномна інформація зберігається не більше п'яти років з дня її реєстрації в Електронному реєстрі.

- протягом 50 років геномна інформація стосовно:

- осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння або злочини проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, та до яких за рішенням суду застосовані примусові заходи медичного характеру;

- осіб, засуджених за вчинення умисних злочинів проти основ національної безпеки України, життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, власності, громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

- до настання моменту ідентифікації, але не більше 50 років стосовно:

- установлена з біологічного матеріалу, отриманого під час проведення слідчих (розшукових) дій, відповідно до КПК України, та неідентифікована;

- невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини, відомості про виявлення яких унесено до Єдиного реєстру

досудових розслідувань або відображено в постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому ст. 615 КПК України;

- встановлена з раніше відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, або біологічного матеріалу з особистих речей осіб, зниклих безвісти, відомості щодо яких внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено в постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому ст. 615 КПК України;

- осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе.

- *протягом строку, вказаного в заяві*, стосовно:

- громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства;

- неповнолітніх осіб;

- осіб, визнаних у встановленому законом порядку недієздатними або цивільна дієздатність яких обмежена судом.

- *до настання моменту розшуку зниклої безвісти особи, але не більше 50 років* стосовно – близьких родичів осіб, зниклих безвісти (біологічних батька, матері, у разі їх відсутності – дітей, а в разі відсутності дітей – братів, сестер або інших біологічних родичів по материнській чи батьківській лінії).

З метою встановлення генетичних ознак біологічних зразків, слідчий виносить постанову про призначення судової молекулярно-генетичної експертизи, проведення якої доручає експертам установи Експертної служби МВС (ДНДЕКЦ/НДЕКЦ) (*список 1*) або експертам установи судово-медичної експертизи (СМЕ) (*список 2*), які мають ДНК-лабораторії (*Додаток 2*).

У постанові про призначення судової молекулярно-генетичної експертизи (зразків букального епітелію близьких родичів) зазначаються наступні відомості:

- питання для вирішення експертизи – *«встановити генетичні ознаки зразка букального епітелію громадянина (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження)»*

- інформація про родича – *прізвище, ім'я та по батькові; дата народження; паспортні дані; ступінь родинних зв'язків*

(зазначається в обов'язковому порядку, адже дана інформація має прямий вплив на вибір алгоритму пошуку за БД);

• обов'язково надається дозвіл на повне або часткове знищення об'єкту (об'єктів) дослідження або зміну його (їх) властивостей.

Разом із постановою про призначення судової експертизи в установи Експертної служби МВС України (список 1) чи судово-медичні установи (далі – СМЕ) (список 2) (Додаток 2) направляється:

- запит на перевірку за базою даних;
- відібрані біологічні зразки;
- згода на обробку персональних даних та копія паспорта (1-2 сторінка) родича, що надав біологічні зразки, бо без цього не відбудеться поміщення ДНК-профілю до БД.

Примітка щодо особливостей призначення експертизи підрозділам НДЕКЦ:

У резолютивній частині постанови про призначення експертизи слідчий доручає її проведення «експертам установи Експертної служби МВС України», а не конкретній установі НДЕКЦ. Такий порядок дозволить у разі значного навантаження на експертів конкретної установи НДЕКЦ здійснити керівництвом ДНДЕКЦ перенаправлення постанови слідчого про призначення експертизи до іншого, менш завантаженого підрозділу НДЕКЦ (оптимізація та пришвидшення процесів), що сприятиме можливості оперативного вирішення питань, порушених у постанові слідчого).

При тому в супровідному листі про направлення постанови про призначення експертизи слідчий зазначає найближчу за територіальністю установу НДЕКЦ.

Про зміну установи НДЕКЦ, що здійснюватиме подальше її виконання, повідомляється слідчий тією установою, на адресу якої було направлено супровідний лист. У такому разі термін виконання експертизи не повинен перевищувати строків, визначених чинним законодавством.

3.3. ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У рамках цього підрозділу розглянуто питання призначення двох основних видів судово-медичних експертиз: судово-медичної експертизи трупа та судово-медичної експертизи речових доказів (призначається до відділення судово-медичної криміналістики).

У випадку виявлення тіла людини чи його решток, як у стихійному (одинарному чи масовому) похованні, так і на поверхні ґрунту, першочерговим є призначення **судово-медичної експертизи трупа**. Результати цієї експертизи, навіть за умови невизначеності причини смерті особи, є підставами для складання довідки про смерть особи (навіть невстановленої з подальшим внесенням коригувань щодо анкетних даних, за умови подальшої ідентифікації особи). У разі виявлення кісткових решток людини в анатомічному складі чи фрагментарно, першочергово також призначається судово-медична експертиза трупа.

При проведенні судово-медичної експертизи трупа слідчий має поставити перед експертом основні питання про :

- ✓ час настання смерті та причину смерті;
- ✓ наявність на тілі тілесних ушкоджень;
- ✓ локалізацію, характер і механізм утворення тілесних ушкоджень;
- ✓ давність утворення тілесних ушкоджень;
- ✓ можливість утворення тілесних ушкоджень прижиттєво або після смерті особи;
- ✓ причинно-наслідковий зв'язок між тілесними ушкодженнями та смертю особи;
- ✓ наявність в організмі алкоголю та наркотичних речовин;
- ✓ можливість настання смерті внаслідок інтоксикації, гострої інфекційної хвороби, інших чинників, у залежності від характеристик тілесних ушкоджень, виявлених на трупі, та обставин смерті.

Крім того, на вирішення експертизи можуть бути поставлені й інші питання, у залежності від специфіки та обставин виявлення трупа людини в кожному окремому випадку. Для цього перед призначенням судово-медичної експертизи рекомендуємо узгодити

питання, які можуть виникнути під час її проведення безпосередньо з лікарем, судово-медичним експертом, якому буде доручено її проведення. Це прискорить її виконання, а також позбавить слідчого необхідності вносити зміни до постанови (через технічні питання) чи призначати додаткову експертизу.

Наступним видом судово-медичної експертизи є **судово-медична експертиза речових доказів (призначається до відділення судово-медичної криміналістики)**, яка обов'язково призначається у випадку вилучення фрагментів кісткових решток людини не в анатомічно-цілісному складі чи фрагментувань тіла.

Перше, на що слід звернути увагу слідчого при призначенні зазначеного виду судової експертизи, – це з'ясування питання про належність кісток (людині чи тварині), адже у випадку належності кісток тварині – подальша робота з ними припиняється. В іншому разі – потрібно також з'ясувати питання способу від'єднання їх від тіла, а також інші питання, що мають значення для досудового розслідування.

Слід зауважити, що після проведення судово-медичної експертизи речових доказів (медико-криміналістичної), кісткові рештки мають бути направлені для проведення молекулярно-генетичної експертизи з метою встановлення генетичних ознак (ДНК-профілю) людини. Відповідно до ч. 5 ст. 69 КПК України, експерт зобов'язаний забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта. Таким чином, слідчий або прокурор, призначаючи експертизу, у постанові повинен обов'язково зазначити про надання дозволу на повне або часткове знищення об'єкта дослідження. При всьому слідчий або прокурор має бути впевнений, що чергове проведення будь-якої експертизи наданого об'єкту вже не потрібно, бо через повне або часткове знищення об'єкту (наприклад, кісткових решток, вилучених під час пошукових робіт у малій кількості) подальше дослідження їх лікарями, судово-медичними експертами, стане неможливим.

Завірена копія висновку експерта судово-медичної експертизи речових доказів (що призначається до відділення судово-медичної

криміналістики), за необхідності, може бути надана експертам, які проводитимуть у подальшому судову молекулярно-генетичну експертизу, з метою встановлення генетичних ознак (ДНК-профілю) кісткових решток та подальшої ідентифікації особи. Це необхідно для підтвердження належності кісткових решток саме людині.

Під час проведення судово-медичної експертизи лікар, судово-медичний експерт, за постановою слідчого чи прокурора, має відібрати та належним чином підготувати для подальшого молекулярно-генетичного дослідження фрагменти біологічної тканини (кістки, зуби тощо), відповідно до положень ст. 245 КПК України. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом. Відібрання зразків із речей і документів здійснюється, згідно з положенням про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160-166 КПК України, тобто за наявності відповідної ухвали суду). Відбирання біологічних зразків в особи здійснюється за правилами, передбаченими статтею 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

Аби скоротити час на виконання повноважень слідчим суддею, у межах здійснення ним заходів судового контролю, деякі слідчі проводять вилучення зразків під час проведення огляду місця події чи огляду трупа, не враховуючи при цьому те, що відібрання кісток від трупа відбувається під час його розтину при проведенні судово-медичної експертизи безпосередньо в експертній установі і, відповідно, має здійснюватися за окремою ухвалою суду.

3.4. ПОРЯДОК ПРИЗНАЧЕННЯ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У РАЗІ ВИЯВЛЕННЯ НЕВПІЗНАНОГО ТРУПУ

Розглянемо загальний порядок відбору біологічного матеріалу невідомих трупів та призначення ДНК-дослідження.

Біологічні зразки від трупа вилучаються під час проведення судово-медичної експертизи в порядку, передбаченому статтями 238, 239, 241, 242, 245 КПК України. У разі необхідності призначення та проведення судової молекулярно-генетичної експертизи, відповідно до ухвали слідчого судді про надання тимчасового доступу до речей і документів, відібрані біологічні зразки вилучаються в експертному закладі.

З метою встановлення генетичних ознак біологічних зразків, слідчий виносить постанову про призначення судової молекулярно-генетичної експертизи, проведення якої доручає експертам установи Експертної служби МВС (ДНДЕКЦ/НДЕКЦ) (список 1) або експертам установи судово-медичної експертизи (СМЕ) (список 2) (Додаток 2), які мають ДНК-лабораторії.

У постанові про проведення судової молекулярно-генетичної експертизи (для встановлення ДНК-профілю останків тіл) зазначаються наступні відомості:

- питання, що вирішуються: «*Встановити генетичні ознаки біологічного(их) зразку(ів) від трупа №...*»;
- дозвіл на повне або часткове знищення об'єкту (об'єктів) дослідження або зміну його (їх) властивостей;
- *на дослідження експертам направляються біологічні зразки від трупа №... (як правило, відбором зразків займається експерт СМЕ) (Додаток 3).*

Крім того, пропонуємо варіанти питань, що можуть бути використані в постановках на проведення судових молекулярно-генетичних експертиз:

Сценарій первинного збігу за БД	Питання до ідентифікаційних наступних експертиз
--	--

мати-труп	Чи може бути ПІБ (генетичні ознаки якої встановлено у висновку експерта від дд.мм.рррр №XXX) біологічною матір'ю трупа №XXX (генетичні ознаки якого встановлено у висновку експерта від дд.мм.рррр №XXX)?
	Чи можливо встановити генетичні ознаки мітохондріальної ДНК ПІБ та трупа №XXX ?
	Чи підтверджується біологічне материнство ПІБ відносно трупа №XXX за результатами дослідження мітохондріальної ДНК?
батько-труп	Чи може бути ПІБ (генетичні ознаки якого встановлено у висновку експерта від дд.мм.рррр №XXX) біологічним батьком трупа №XXX (генетичні ознаки якого встановлено у висновку експерта від дд.мм.рррр №XXX)? <i>Дане формулювання доречне, коли в межах первинних експертиз було встановлено генетичні ознаки аутомсомної ДНК та Y-хромосоми обох осіб. Якщо ні, то таке формулювання доповнюється двома наступними!!!</i>
	Чи можливо встановити генетичні ознаки Y-хромосоми ПІБ та трупа №XXX ?
	Чи підтверджується біологічне батьківство ПІБ відносно трупа №XXX за результатами дослідження Y-хромосоми?
батько-мати-труп	Чи можуть бути ПІБ та ПІБ біологічними батьками особи трупа №XXX ?
син-труп	Чи може бути ПІБ (генетичні ознаки якого встановлено у висновку експерта від дд.мм.рррр №XXX) біологічним сином трупа №XXX (генетичні ознаки якого встановлено у висновку експерта від дд.мм.рррр №XXX)? <i>Дане формулювання доречне, коли в межах первинних експертиз було встановлено генетичні ознаки аутомсомної ДНК та Y-хромосоми обох осіб. Якщо ні, то таке формулювання доповнюється двома наступними!!!</i>

	Чи можливо встановити генетичні ознаки Y-хромосоми ПІБ та трупа №XXX?
	Чи підтверджується біологічне батьківство трупа №XXX відносно ПІБ за результатами дослідження Y-хромосоми?
донька-труп	Чи може бути ПІБ (генетичні ознаки якої встановлено у висновку експерта від дд.мм.рррр №XXX) біологічною донькою трупа №XXX (генетичні ознаки якого встановлено у висновку експерта від дд.мм.рррр №XXX)? <i>У такому сценарії обов'язкове встановлення ДНК-профілю ще одного родича, оскільки інших спільних генетичних ознак (Y-хромосома або мітохондріальна ДНК) у даних осіб немає!!!</i>
повнорідний брат-труп	Чи можливо встановити генетичні ознаки мітохондріальної ДНК та Y-хромосоми ПІБ та трупа №XXX? Чи можуть бути ПІБ та труп №XXX біологічними родичами (братами) по батьківській та материнській лініях?
брат по матері-труп	Чи можливо встановити генетичні ознаки мітохондріальної ДНК ПІБ та трупа №XXX? Чи можуть бути ПІБ та труп №XXX біологічними родичами (братами) по материнській лінії?
брат по батькові-труп	Чи можливо встановити генетичні ознаки Y-хромосоми ПІБ та трупа №XXX? Чи можуть бути ПІБ та труп №XXX біологічними родичами (братами) по батьківській лінії?
повнорідна сестра-труп	Чи можливо встановити генетичні ознаки мітохондріальної ДНК ПІБ та трупа №XXX? Чи можуть бути ПІБ та труп №XXX біологічними родичами (сестрою та братом) по материнській лінії?
сестра по матері-труп	По аналогії за сценарієм «повнорідна сестра-труп»
сестра по батькові-труп	<i>Обов'язкове проведення дослідження генетичних ознак інших родичів!!!</i>

труп-...	Зворотно до аналогічних сценаріїв зазначених вище
річ зниклого-труп	Чи збігаються генетичні ознаки, встановлені на особистій речі, що належать зниклому безвісти ПІБ, та генетичні ознаки трупа №XXX?

Детальний порядок організації відбору зразків біологічного походження та призначення генетично-молекулярних експертиз, визначено в методичних рекомендаціях ДНДЕКЦ та ГСУ НПУ 2016 року (Додаток 3).

За результатами проведеної експертизи експерти НДЕКЦ/СМЕ самостійно направляють ДНК-картки із встановленими генетичними ознаками біологічних зразків тіл загиблих у ДНДЕКЦ МВС України для поміщення до обліку генетичних ознак людини та подальшої перевірки.

За результатами молекулярно-генетичної експертизи складаються картки із встановленими генетичними ознаками родичів зниклих безвісти, які працівники НДЕКЦ/СМЕ разом із запитом слідчого на перевірку за БД, згодою на обробку персональних даних та копією паспорту особи направляють до ДНДЕКЦ МВС для поміщення до обліку генетичних ознак людини та подальшої перевірки в автоматичному режимі.

При надходженні генетичної інформації до БД відбувається автоматична їх перевірка.

При виявленні збігів за базою даних негайно інформується орган, який призначив відповідну експертизу для подальшого проведення додаткових заходів із ідентифікації та інформування родичів загиблої особи.

Питання, які ставляться слідчим у постанові про призначення експертизи, мають бути узгоджені з експертом чи експертною установою, до якої вона призначається.

Нижче наведено покрокові схеми дій від моменту проведення ОМП (Схема 1. Речові докази) до поміщення ДНК-профілів невпізнаних трупів людей та їхніх останків (Схема 2. Трупи), а також біологічних зразків зниклих безвісти до БД (Схема 3. Безвісти зниклі).

п. 4 ч. 1 ст. 53У «Про державну реєстрацію генетичної інформації людини»: Генетична інформація установа з біологічного матеріалу, вилученому під час проведення слідчих (розшукових) відповідно до КПК, та неідентифікована

Схема 1. Речові докази

п. 6 ч. 1 ст. 53У «Про державну реєстрацію генетичної інформації людини»: встановлена з раніше підібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, або біологічного матеріалу з особистих речей осіб, зниклих безвісти, відомості щодо яких внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань

Схема 2. Трупи

Як визначила судовий генетик Барбара Бертольо із усесвітньо відомої лабораторії судової антропології та стоматології LABANOF м. Мілан, Італія, найбільш придатними для можливості встановлення генетичних ознак трупа є ділянки кісткового скелета, наведені на фото нижче з урахуванням відсотку вмісту речовини, придатної для виділення ДНК:

	90 – 100%
	80 – 89.9%
	70 – 79.9%
	60 – 69.9%
	50 – 59.9%
	40 – 49.9%
	30 – 39.9%
	0 – 20%

NB!!!

Відбір як зразка рукоятки груднини (позначений як 90 – 100 %) проводиться тільки у випадку відсутності пізніх трупних змін, оскільки дана анатомічна одиниця вкрай схильна до гниття через обширне скупчення червоного кісткового мозку, що, як наслідок, веде до деградації самої ДНК

Схема 3. Безвісти зниклі

Відсоткові діапазони ймовірності успішного дослідження

Далі наведено таблицю із зазначенням пріоритетності відбору кісткових решток трупа, відповідно до їх анатомічної приналежності, а також схему із зазначенням найбільш пріоритетних місць відбору фрагментів кісток експертами бюро СМЕ для подальшого направлення слідчим на молекулярно-генетичну експертизу, що були сформовані за матеріалами Міжнародної комісії з питань зниклих безвісти.

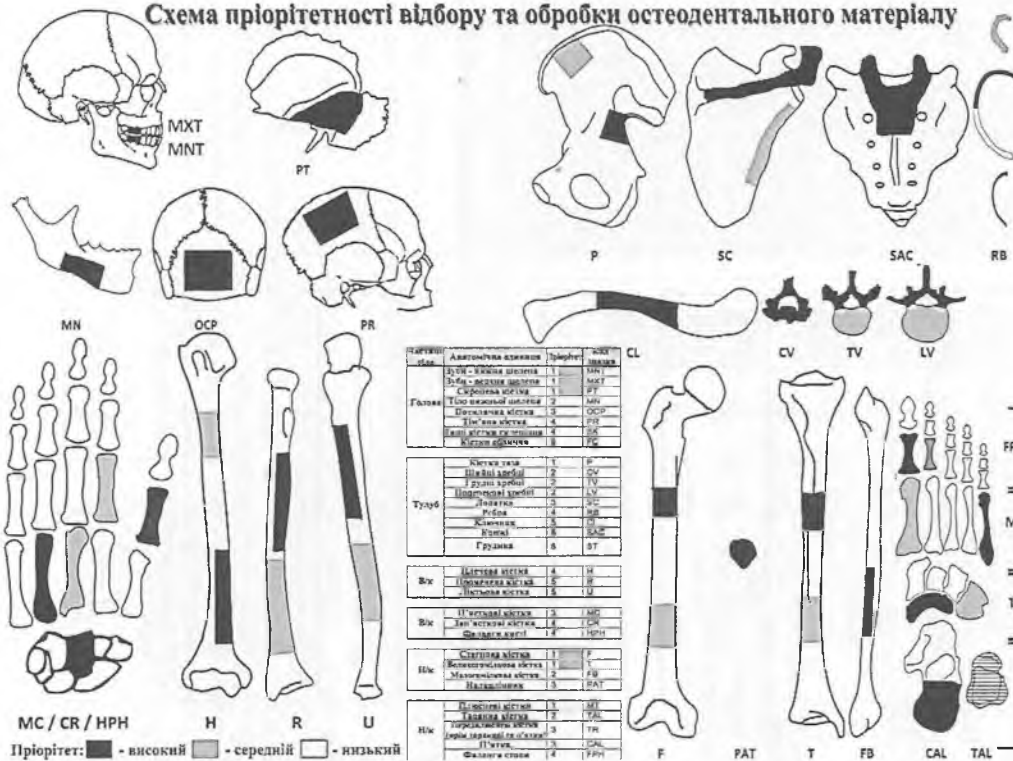
Так, згідно з наведеною таблицею, пріоритетність відбору кісткових решток визначається значеннями від 1 до 6, де 1 – це найвищий пріоритет, а 6, відповідно, найнижчий. Так кісткові рештки позначені таким чином: 1 – найбільш бажані до відбору, а позначені як 6 – відбираються тільки в разі відсутності будь-яких інших.

Таблиця зазначення пріоритетності відбору кісткових решток трупа

Частина тіла	Анатомічна одиниця	Пріоритет	Код зразка
Голова	Зуби - нижня щелепа	1	MNT
	Зуби - верхня щелепа	1	MXT
	Скорова кістка	1	PT
	Тіло нижньої щелепи	2	MN
	Потилічна кістка	3	OCP
	Тім'яна кістка	4	PR
	Інші кістки склепіння	4	SK
	Кістки обличчя	6	FC
Тулуб	Кістки таза	1	P
	Шийка хребці	2	CV
	Грудні хребці	2	TV
	Поперекові хребці	2	LV
	Лопатка	3	SC
	Редра	4	RB
	Ключиця	5	CL
В/к	Крижі	6	SAC
	Грудина	6	ST
	Плечова кістка	4	H
В/к	Променева кістка	5	R
	Ліктьова кістка	5	U
	П'яткові кістки	3	MC
В/к	Зап'яткові кістки	4	CR
	Фаланги кисті	4	HPH
	Н/к	Стегнова кістка	1
Великогомілкова кістка		1	T
Малогомілкова кістка		2	FB
Надколінник		3	PAT
Н/к	Плюсневі кістки	1	MT
	Таранна кістка	2	TAL
	Передплюсневі кістки (крім таранної та п'ятки)	3	TR
	П'ятка	3	CAL
	Фаланги стопи	4	FPH

Element	Success Rate	Number of Samples
Teeth	91%	987
Talus	89%	36
Tarsals (except Talus)	87%	23
Petrous Temporal	86%	450
Femur	85%	1,866
Vertebra	85%	321
Tibia	82%	803
Metatarsal	82%	320
Os Coxa	79%	475
Fibula	75%	301
Scapula	71%	171
Mandibular Body	70%	335
Metacarpal	62%	91
Ribs	47%	178
Cranium	42%	494
Humerus	41%	2,295
Clavicle	33%	294
Ulna	27%	1,321
Radius	24%	864

Схема пріоритетності відбору та обробки остеодентального матеріалу

MC / CR / NPH
 Пріоритет: ■ - високий ■ - середній □ - низький

Система	Анатомічна назва	Пріоритет	Інші відомості
Голова	Зуби - жувальна ділянка	1	МН
	Зуби - жувальна ділянка	1	МН
	Середня ділянка	1	МН
	Підборіддя	2	МН
	Підборіддя	3	МН
Тіло	Підборіддя	4	МН
	Підборіддя	4	МН
	Підборіддя	4	МН
	Підборіддя	4	МН
Тіло	Ключиця	1	МН
	Шийний хребці	2	МН
	Грудний хребці	2	МН
	Підборіддя	2	МН
	Підборіддя	3	МН
	Підборіддя	4	МН
	Підборіддя	5	МН
	Підборіддя	6	МН
Вух	Підборіддя	4	МН
	Підборіддя	5	МН
	Підборіддя	6	МН
Вух	Підборіддя	3	МН
	Підборіддя	4	МН
	Підборіддя	4	МН
Ніж	Середня ділянка	1	МН
	Велика ділянка	1	МН
	Маленька ділянка	2	МН
Ніж	Середня ділянка	3	МН
	Велика ділянка	3	МН
	Маленька ділянка	3	МН
Ніж	Середня ділянка	1	МН
	Велика ділянка	2	МН
	Маленька ділянка	3	МН
	Підборіддя	3	МН
Ніж	Підборіддя	3	МН
	Підборіддя	3	МН
Ніж	Підборіддя	3	МН
	Підборіддя	3	МН

NB!!!
 1 – найвищий пріоритет
 2 – високий пріоритет
 3-4 – середній пріоритет
 5 – низький пріоритет
 6 – найнижчий пріоритет

NB!!!
 Для групи з пріоритетом 1:
 1 ■ більш бажано
 1 □ менш бажано

NB!!!
 Чорним та сірим кольорами визначені найбільш оптимальні для резекції ділянки.

Огляд місця події за фактами повідомлень про виявлення місць стихійних поховань

Схема пріоритетності місць відбору кісткового матеріалу

Недопустимим явищем, яке має місце при проведенні пошукових заходів загиблих військових Збройних сил України, є зазначення імені знайденої особи в супровідних документах трупа до моргу, коли за візуальними ознаками впізнання цієї особи неможливе. Так під час проведення пошукових заходів в одному з районів Харківської області виявлено тіло чоловіка у військовій формі зразка «піксель ЗСУ» зі слідами гнилісних змін та пошкодження шкірного покриву тваринами через тривале перебування на поверхні ґрунту. Біля чоловіка виявлено сумку з документами на ім'я А. З огляду на інформацію, отриману від командування військової частини, саме А. вважався зниклим безвісти у вказаному місці та, імовірно, сумка з речами та документами належала йому. Попри припущення про ймовірне встановлення особи загиблого, у супровідних документах до тіла було зазначено ім'я саме А. Через близькість до місця проведення активних бойових дій слідчий тіла не оглядав, місце виявлення, евакуація тіла до моргу проводилась військовими. Огляд трупа проводився слідчим лише в морзі, де лікар, судово-медичний експерт, посилаючись на супровідні документи, може зазначити тіло як впізнане і не відбирати зразків для проведення порівняльної молекулярно-генетичної експертизи, а сама експертиза слідчим у такому разі й не призначається. Такі випадки є недопустимими, з огляду на необхідність проведення повноцінної ідентифікації трупа, та можуть призвести до помилки й плутанини. Фактичної ідентифікації в таких випадках не відбувається, а йдеться про присвоєння певних анкетних даних практично нестановленій особі, що є незаконним.

Слідчий не може відслідкувати факт доставлення тіла загиблого до моргу та наявність/відсутність супровідних документів до нього, проте працівники закладу судової медицини мають у таких випадках обов'язково організувати проведення огляду трупа та складання протоколу. Саме під час проведення огляду треба наполягати на відібранні від трупа біологічних зразків для подальшого проведення судової молекулярно-генетичної експертизи. Це потрібно для уникнення плутанини чи помилки в остаточній повноцінній ідентифікації особи.

Виокремимо питання щодо змін призначення та проведення судово-медичної експертизи трупу, які відбулися відразу після введення правового режимом воєнного стану. Звернемо особливу увагу слідчого саме на взаємодію з підрозділами судово-медичної експертизи, які виконують свої повноваження в безпосередній близькості до зони бойових дій. Відповідно до спільного наказу Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України та Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № № 177/450/46, статті 238 КПК України, статей 71, 72 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» та з метою врегулювання порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України, при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України затверджено Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України – при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України. Цим же наказом зупинено дію наказу Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Генеральної прокуратури України від 29 вересня 2017 року № 807/1193/279 «Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 24 жовтня 2017 року за № 1299/31167, до завершення воєнного стану в Україні.

Згідно з положеннями наказу змінено **порядок дій працівників закладів охорони здоров'я**. Відтак, огляд трупа працівниками закладів охорони здоров'я проводиться лише за умови відсутності загрози життю та здоров'ю таких працівників.

Заклади охорони здоров'я, у разі надходження повідомлення про смерть людини, негайно повідомляють органи та підрозділи Національної поліції України за телефоном екстреного виклику (102) про кожен випадок установлення ними факту смерті людини незалежно від місця її настання.

Працівникам закладів охорони здоров'я дозволяється видавати лікарські свідоцтва про смерть та проводити видачу/захоронення тіл без направлення на судово-медичну експертизу за умов огляду трупа працівником закладу охорони здоров'я на місці перебування трупа зі встановленням факту відсутності ознак насильницької смерті або на підставі наявної медичної документації із закладів охорони здоров'я (без уточнення).

Невидача лікарського свідоцтва про смерть, відповідно до пункту 3, може бути зумовлена лише прямою письмовою вказівкою з боку органів військової адміністрації, Служби безпеки України та інших уповноважених органів.

У випадку встановлення ознак насильницької смерті, до приїзду працівників поліції на місце події працівникам закладів охорони здоров'я забороняється порушувати обстановку за місцезнаходженням трупа, переміщати його, також необхідно рекомендувати не виконувати такі дії присутнім на місці події особам, у тому числі родичам померлих.

Заклади охорони здоров'я видають лікарські свідоцтва про смерть за територіальним принципом.

У випадках визначення ознак насильницької смерті в закладі охорони здоров'я:

1) за умов перебування хворого або пораненого перед смертю на лікуванні, лікарське свідоцтво про смерть видається без розтину на підставі огляду трупа та наявної медичної документації;

2) при настанні смерті в приймальному відділенні закладу охорони здоров'я за умов явних ознак вогнепальної, вибухової, опікової, хімічної, радіаційної або іншої травми, як результату бойових дій, незалежно від того, чи є постраждалий військовим або цивільним, лікарське свідоцтво про смерть видається лікарем закладу охорони здоров'я на підставі зовнішнього огляду;

3) невидача лікарського свідоцтва про смерть, відповідно до підпунктів 1 та 2 цього пункту, може бути зумовлена лише прямою письмовою вказівкою з боку органів військової адміністрації, Національної поліції України, Служби безпеки України або інших уповноважених органів.

У разі смерті людини поза межами закладів охорони здоров'я лікарське свідоцтво про смерть видається закладом охорони

здоров'я за територіальним принципом з наданням інформації про видачу такого свідоцтва до органу та підрозділу Національної поліції України, на території обслуговування якого знаходиться заклад охорони здоров'я.

Порядок дії працівників бюро судово-медичної експертизи тесє зазнав змін. Відтепер і до кінця правового режиму воєнного стану огляд трупа на місці його виявлення проводиться слідчим із залученням судово-медичного експерта або лікаря. У разі неможливості огляду трупа на місці його виявлення (обстріли, проведення бойових дій тощо), огляд трупа здійснюється слідчим у бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа.

Працівники бюро судово-медичної експертизи:

1) на підставі постанови, направлення, відношення або іншого документа, складеного уповноваженою особою військової адміністрації, Національної поліції України, Служби безпеки України, прокуратури або інших уповноважених органів, проводиться судово-медичне дослідження (зовнішній огляд) або судово-медична експертиза (розтин) трупа;

2) до проведення судово-медичного дослідження або експертизи (надалі – судово-медична експертиза) особисто судово-медичним експертом, який проводить експертизу, дублюється інформаційне сповіщення щодо наявності трупа за телефонним номером, визначеним територіальним органом поліції. Відсутність у поліції попередньої інформації щодо наявності трупа в судово-медичній установі не є підставою для припинення судово-медичної експертизи й видачі лікарського свідоцтва про смерть;

3) за умов явних ознак вогнепальної, вибухової, опікової, хімічної, радіаційної або іншої травми, як результату бойових дій, незалежно від того, чи є постраждалий військовим або цивільним, лікарське свідоцтво про смерть видається лікарем судово-медичним експертом на підставі зовнішнього огляду. Умовою для використання подібного алгоритму є обов'язкове фотографування трупа з достатнім цифровим документуванням, обов'язковий відбір

матеріалу для судово-імунологічного та можливого молекулярно-генетичного дослідження (за необхідності), а також за можливості збереження елементів, що стали причиною травмування;

4) при проведенні експертизи неідентифікованих трупів осіб, що загинули внаслідок бойових дій (цивільних та військових), підхід має бути таким самим, за зовнішнім оглядом. Додатково в обов'язковому порядку експертом мають бути здійснені заходи для подальшої ідентифікації (фіксація та обов'язкове фотографування особливих прикмет, зубної формули тощо, вилучення та зберігання об'єктів для молекулярно-генетичної експертизи). Впізнання трупа зі складанням відповідного протоколу може бути проведене з дотриманням вимог КПК України;

5) за результатами зовнішнього огляду складають дослідну частину висновків експерта;

6) проводять судово-медичну експертизу (розтин трупа у виключних випадках з усіма необхідними лабораторними дослідженнями у виключних випадках) та складають висновок експерта;

7) надають протягом трьох діб після початку проведення експертизи особі, яка винесла постанову для проведення експертизи, інформацію про причину смерті;

8) надають висновок експерта особі, яка направила труп для проведення експертизи, протягом трьох діб після його складання;

9) видають лікарські свідоцтва про смерть близьким родичам або уповноваженій особі за наявності документальних підтверджень відповідних повноважень;

10) видають лікарське свідоцтво про смерть безпосередньо перед видачею трупа для запобігання перевищення термінів знаходження трупа в морзі;

11) здійснюють видачу трупа особі, що має лікарське свідоцтво про смерть без будь-яких додаткових дозволів.

Аналізуючи норми цього розділу наказу, звертаємо увагу на те, що такий спрощений процес проведення судово-медичної експертизи безперечно полегшує роботу лікарів, судово-медичних експертів. Проте, за умови скасування правового режиму воєнного стану, можуть виникнути питання щодо законності встановлення

причини смерті осіб, які загинули внаслідок бойових дій та причина смерті яких була встановлена лише за результатами візуального огляду. Цей процес призведе до необхідності проведення ексгумації трупа, яка процесуально й тактично є досить-таки складною слідчою (розшуковою) дією. Крім того, правила проведення судово-медичної експертизи законодавцем не змінені, що теж може викликати суто юридичну невідповідність. І, врешті-решт, лікар, судово-медичний експерт, під час складання висновку судово-медичної експертизи, в обов'язковому порядку попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок експерта, відповідно до ст. 384 КК України, а у випадку неповного дослідження трупа, без проведення лабораторного дослідження, – можлива помилка у встановленні причини смерті та складенні висновку експерта.

Змінено порядок дій уповноважених працівників органів та підрозділів Національної поліції України.

1. Уповноважені працівники органів та підрозділів Національної поліції України:

1) здійснюють реєстрацію в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, форма якого наведена в Додатку 4 до Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події (пункт 4 розділу II), затвердженого наказом МВС від 08 лютого 2019 року № 100, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 05 березня 2015 року за № 223/33194, повідомлень про факт смерті людини, у тому числі повідомлень, що надійшли від закладів охорони здоров'я;

2) виїжджають для огляду при надходженні повідомлення про факт смерті людини з ознаками насильницької смерті або підозри на таку, у тому числі за місцем її проживання;

3) за результатами огляду трупа, після з'ясування обставин смерті та за відсутності ознак насильницької смерті чи підозри на таку повідомляють територіальний заклад охорони здоров'я про необхідність оформлення лікарського свідоцтва про смерть.

4) невідкладно повідомляють прокурора про факт насильницької смерті людини.

2. У разі надходження повідомлення про факт насильницької смерті людини, підозри на смерть людини або встановлення такого факту під час огляду трупа (частини трупа) людини, що померла раптово, на місце події виїжджає судово-медичний експерт або лікар, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

3. Відомості, які містяться в повідомленнях про факти насильницької смерті людини, підозри на таку, підлягають унесенню до ЄРДР, відповідно до вимог КПК України.

4. Для проведення судово-медичної експертизи (розтину) або судово-медичного дослідження (зовнішнього огляду) направляються трупи (частини трупів) людей:

1) з ознаками насильницької смерті або достатньо обґрунтованої підозри на таку смерть;

2) особу яких не встановлено.

5. При направленні трупа (частини трупа) людини, особу якої не встановлено, для проведення судово-медичного дослідження (зовнішнього огляду) або судово-медичної експертизи (розтину) трупа проводиться дактилоскопіювання.

6. Транспортування трупа людини з ознаками насильницької смерті чи підозри на таку до бюро судово-медичних експертиз здійснюється, згідно із регіональними умовами.

У розділі висвітлено всі випадки призначення експертиз у різних слідчих ситуаціях, що найчастіше зустрічаються в практичній діяльності слідчих, які проводять досудове розслідування за фактами безвісного зникнення особи та виявлення місць стихійних поховань у в тому числі й на деокупованих територіях. Викладені відомості допоможуть слідчому правильно сформулювати коло пошуку рідних, які є носіями ДНК-профілю, необхідного для ідентифікації зниклої особи, відібрати зразки для порівняльного аналізу, призначити різні види судово-медичної експертизи.

ВИСНОВКИ – РЕКОМЕНДАЦІЇ

Зазначений практичний поради́ник є першою систематизацією знань та досвіду, здобутих слідчими органів досудового розслідування під час роботи в умовах АТО/ООС, повномасштабної агресії з боку росії, окупації частини України та деокупації окремих районів та областей станом на травень 2023 року. Він ґрунтується на нормах та напрацюваннях, синхронізованих із кримінальним процесом, криміналістикою, судовою генетикою та судовою медициною, а відтак може бути корисним під час документування фактів катувань та масових убивств цивільного населення та військових, що все частіше виявляються на деокупованих територіях. Авторами відтворено ряд слідчих ситуацій, з якими стикались під час документування таких фактів, висвітлено проблеми, з котрими представники органів досудового розслідування мають справу протягом практичної діяльності. Також запропоновано шляхи їх вирішення в межах чинного законодавства.

Основним завданням під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях за фактами виявлення стихійних поховань усе ж є максимально правильне проведення першочергових слідчих (розшукових) дій, вилучення тіл з поховання, збереження генетичного матеріалу, недопущення руйнування тіл та їхніх решток, спотворення генетичного матеріалу внаслідок непрофесійних дій слідчих, що може негативно відобразитися на подальших результатах ідентифікації особи, і тягти за собою негативне ставлення до роботи слідчого з боку окремих громадян, які втратили своїх близьких.

У роботі не надано рекомендацій щодо методики спілкування слідчого та заявника чи особи, яка втратила свого рідного, проте це й не було її метою. Однак, зауважимо, що саме чемне та глибоко ділове, професійне спілкування з людьми, дотримання особливостей психології потерпілого від правопорушення, ненадання передчасно неперевіреної інформації щодо виявлення тіла та ідентифікації особи, своєчасне проведення слідчих (розшукових) дій та призначення експертиз у співпраці з судовими експертами необхідних галузей знань – основні засади роботи слідчого в цьому напрямі роботи.

Наразі досить розповсюдженим став термін «інформаційна гігієна». Саме він має характеризувати особливості роботи слідчого в питаннях ідентифікації загиблих та документування місць виявлення стихійних, у тому числі й масових, поховань. Недопущення передчасного витоку інформації, надання різним слідчим ситуаціям непрофесійних коментарів можуть призвести до конфліктних ситуацій, які часто трапляються під час встановленні особи.

Найпершим професійним помічником слідчого в питаннях встановлення особи має бути експерт. Встановлення та підтримання міцних ділових зв'язків із судово-медичними експертами різних рівнів та спеціалізацій, експертами науково-дослідних експертних центрів МВС України дозволить точно формулювати питання в постановках слідчих, не допускати зайвого листування на кшталт надання додаткових матеріалів чи зразків, відкладення проведення експертизи через їх ненадання та інші недоречності, які лише гальмують проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях за злочинами зазначеної категорії. Насамперед отримання нових знань, взаємопроникнення спеціалізацій, здатність слідчого розбиратись у певних профільних напрацюваннях експертних служб допоможе ефективно проводити досудове розслідування, уникати порушення розумних строків, скарг з боку заявників чи потерпілих, накопичення зайвих матеріалів, які можна помилково вважати носіями генетичної інформації, придатної для ідентифікації особи.

ПЕРЕЛІК ТЕРМІНІВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ У ПОРАДНИКУ:

абетково-цифровий код – унікальний ряд літер і цифр, який використовується з метою знеособлення персональних даних у разі надсилання інформації Адміністратору Електронного реєстру геномної інформації людини та підлягає внесенню до нього разом із геномною інформацією людини;

база даних ДНК (далі – БД), яка наразі функціонує як Центральний облік генетичних ознак людини (ЦОГОЛ), а після внесення змін до «Положення про єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ та переліку її пріоритетних інформаційних ресурсів» набуде чинності та запрацює її правонаступник Електронний реєстр геномної інформації людини (далі – ЕРГІЛ);

біологічний матеріал – тканини і виділення тіла людини, останків померлої людини, що містять геномну інформацію людини;

близькі родичі та члени сім'ї особи, зниклої безвісти за особливих обставин, – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі;

відбір біологічного матеріалу – дія або сукупність дій, таких як отримання та облік отриманого біологічного матеріалу, з якого можливо встановити геномну інформацію людини;

вилучення тіл (останків) вживається в значенні терміну «вилучення тіл (останків) померлих (загиблих) осіб», наведеного в Законі України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за

особливих обставин», тобто комплекс виконуваних кваліфікованим персоналом заходів та робіт, спрямованих на вилучення тіл (останків) померлих (загиблих) з їх місцезнаходження на місцевості або з необлікованих поховань, з метою ідентифікації останків та їх подальшого перепоховання, відповідно до ритуальних (релігійних) обрядів;

геномна інформація людини (далі – геномна інформація) – відомості про генетичні ознаки людини;

державна спеціалізована установа вживається в значенні, наведеному в Законі України «Про судову експертизу»;

загиблі (померлі) особи – особи, які загинули (померли) у зв'язку із збройною агресією проти України, до яких належать комбатанти та некомбатанти держави-агресора, комбатанти та некомбатанти України, мирні (цивільні) особи (громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які не належать до комбатантів і некомбатантів держави-агресора та України);

Електронний реєстр геномної інформації людини (далі – Електронний реєстр) – інформаційно-комунікаційна система, що забезпечує збирання, реєстрацію, накопичення, зберігання, поновлення, пошук, використання й поширення (розповсюдження, передачу) геномної інформації людини;

Єдиний реєстр осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, – електронна база даних, призначена для зберігання, захисту, обробки, використання й поширення визначеної цим Законом інформації про осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їх невідомі останки, наявність чи відсутність рішення суду про визнання осіб, зниклих безвісти, безвісно відсутніми або оголошення померлими, а також інших даних, що використовуються для забезпечення обліку осіб, зниклих безвісти, з метою їх розшуку;

ідентифікація вживається в значенні терміну «ідентифікація тіл (останків) померлих (загиблих) осіб», наведеного в Законі

України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», тобто комплекс експертних (лабораторних) дослідницьких заходів, спрямованих на достовірне встановлення особистості невпізаного тіла;

інформація, що може сприяти розшуку особи, зниклої безвісти за особливих обставин, – будь-які відомості та/або дані про особу, зниклу безвісти, що можуть сприяти визначенню її місцеперебування, ідентифікації невпізаних останків, визначенню місця поховання або місцезнаходження останків померлої особи;

компетентні суб'єкти – уповноважені особи місцевих адміністрацій, органів місцевого самоврядування, Міноборони, Збройних Сил, Національної гвардії, Національної поліції, ДСНС, МОЗ, СБУ (за згодою), органів прокуратури (за згодою), а також за згодою – експертних (медичних) служб, громадських і релігійних об'єднань, благодійних організацій, міжнародних гуманітарних організацій;

комбатанти – особи, які входять до складу збройних сил держави (організованих збройних формувань, що перебувають під командуванням осіб, відповідальних перед цією державою за дії своїх підлеглих) і які мають право брати участь у воєнних діях;

невпізані тіла (останки) померлої особи вживається в значенні терміну «невпізані останки померлої особи», наведеного в Законі України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», тобто останки людини (тіло або частини тіла), належність яких конкретній особі не може бути встановлена без проведення додаткових заходів для ідентифікації;

некомбатанти – особи, які входять до складу збройних сил держави (організованих збройних формувань, що перебувають під командуванням осіб, відповідальних перед цією державою за дії своїх підлеглих) і які не воюють, зокрема медичний і духовний персонал, інтенданти, військові кореспонденти, юристи;

медична ідентифікація тіл (останків) померлих (загиблих) осіб – процес та результат визначення належності останків конкретній особі шляхом порівняння відомої інформації про особу, зниклу безвісти (прижиттєвої інформації), та інформації, отриманої за результатами дослідження мертвого тіла (посмертної інформації);

місцеві адміністрації – обласні державні (військові, військово-цивільні) адміністрації, Київська міська державна (військова, військово-цивільна) адміністрація;

молекулярно-генетична експертиза (дослідження) – дослідження біологічного матеріалу людини, що здійснюється з метою отримання її геномної інформації;

Об'єднаний центр – Об'єднаний центр з координації пошуку та звільнення військовополонених, незаконно позбавлених волі осіб, внаслідок агресії проти України, який функціонує при СБУ;

обробка геномної інформації людини – будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, поновлення, пошук, використання і поширення (розповсюдження, передача) знеособлених персональних даних про особу, якій належить геномна інформація, а також знищення геномної інформації;

особа, зникла безвісти, – фізична особа, стосовно якої немає відомостей про її місцеперебування на момент подання заявником заяви про її розшук;

передача тіл (останків) – передача під владу іншої держави тіл (останків) загиблих (померлих) ворогів України та загиблих (померлих) мирних (цивільних) осіб;

пошукова група – гуманітарна місія органів, уповноважених на облік та/або розшук осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, а також на виконання інших функцій, пов'язаних із реалізацією цього Закону, організацій та/або окремих осіб, спрямована на пошук

осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, їхніх останків, розшук і фіксацію місць поховання осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, проведення вилучення тіл (останків) померлих (загиблих) осіб та вивезення їхніх останків. Пошукові групи мають право збирати інформацію (відомості, дані), людські останки та інші матеріали за погодженням з Національною поліцією України. З цією метою, за потреби, з дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері дотримання норм міжнародного гуманітарного права на всій території України, пошукові групи мають право встановлювати контакти з юридичними та фізичними особами на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, інших тимчасово окупованих територіях України. Порядок створення та діяльності пошукових груп визначається Кабінетом Міністрів України;

реєстраційна картка – документ, що містить відомості, визначені цим Законом, для проведення державної реєстрації геномної інформації людини.

репатріація тіл (останків) – повернення під владу України тіл (останків) загиблих (померлих) оборонців України та загиблих (померлих) мирних (цивільних) осіб;

судово-медична ідентифікація тіл (останків) померлих (загиблих) осіб – комплекс заходів та методів, спрямованих на достовірне встановлення належності останків конкретній особі з використанням словесного портрета, стоматологічних даних, особливих прикмет, генетичного аналізу тканин у зіставленні з прижиттєво задокументованими медичними та антропологічними даними;

спеціальна група – група осіб, які виконують гуманітарну місію, спрямовану на вилучення тіл (останків) осіб, померлих (загиблих) у зв'язку із збройною агресією проти України;

ДОДАТКИ

Додаток 1

Алгоритм генетичної ідентифікації нестановлених тіл з родичами безвісти зниклих осіб

АЛГОРИТМ ГЕНЕТИЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕВСТАНОВЛЕНИХ ТІЛ З РОДИЧАМИ БЕЗВІСТИ ЗНИКЛИХ ОСІБ															
	Дідусь по бабусі	Дідусь по матері	Бабуся по бабусі	Бабуся по матері	Мати	Батько	Син	Дочка	Сестра/брат із біологіч. дітей	Брат по бабусі	Брат по матері	Сестра по бабусі	Сестра по матері	Інші біологічні і рідні по бабусі	Інші біологічні і рідні по матері
Нестановлена особа чоловічої статі	4У	0	0	5М	5М	1АУ	1АУ	2А	2А*	1У	6М	0	7М	9У	9М
Нестановлена особа чоловічої статі	2У	0	0	8М	1АМ	1У	1АУ	2А	2А*	4У	7М	0	6М	9У	9М
Нестановлена особа чоловічої статі	6У	0	0	3М	2АМ	2АУ	1У	1А	1А	4У	5М	0	7М	9У	9М
Нестановлена особа чоловічої статі	6У	0	0	3М	2АМ	2АУ	1АУ	*	1А	4У	5М	0	7М	9У	9М
Нестановлена особа жіночої статі	0	0	0	6М	3М	1А	2А	2АМ	2А*	0	4М	0	5М	0	7М
Нестановлена особа жіночої статі	0	0	0	5М	1АМ	*	2А	2АМ	2А*	0	5М	0	4М	0	6М
Нестановлена особа жіночої статі	0	0	0	6М	2АМ	2А	1М	1АМ	1А	0	4М	0	5М	0	7М
Нестановлена особа жіночої статі	0	0	0	6М	2АМ	2А	1А	1М	1А	0	4М	0	5М	0	7М

[] - позначений об'єкт за аутосомально ДНК.
 1.9 - Пріоритетність подальшого дослідження трапляє біологічних рідних
 0 - Дослідження неможливе
 А - Аутосомна ДНК, STR-маркери
 А* - Аутосомна ДНК, STR-маркери (родички по з біологічними трапляє дітей)
 У - У являються STR-маркери
 М - Мітохондріальна ДНК
 * - дослідження генетичної ознаки іншими методами, окрім як проявлено в дослідженнях аутосомної ДНК, згідно з особливостями методів

Список 1 Установи Експертної служби МВС України, які мають ДНК-лабораторію

Область	Керівництво ДНДЕКЦ/НДЕКЦ	Контактні телефони	Адреса розташування	Статус
ДНДЕКЦ МВС	Кримчук Сергій Григорович	0962297777	08130, м. Київ, вул. Велика Кільцева, 4	Повнопрофільна лабораторія
Вінницька область	Лайтер Микола Петрович	0677442293	21021, м. Вінниця, вул. Василя Порика, 8	Повнопрофільна лабораторія
Волинська область	Пододворний Олег Богданович	0503781844 0986117602	43025, м. Луцьк, вул. Винниченка, 43	Повнопрофільна лабораторія
Дніпропетровська область	Коротаєв Володимир Миколайович	0675635500	49033, тунік Будівельний, 1, м. Дніпро	RAPID HIT
Житомирська область	Гуцько Олександр Миколайович	0931837719	10008 м. Житомир, вул. Старий бульвар, 18	RAPID HIT
Закарпатська область	Мишаковський Олександр Юрійович	0676710434	88018, м. Ужгород, вул. Слов'янська набережна, 25	Повнопрофільна лабораторія
Запорізька область	Каркоцький Іван Олександрович	0976994012 0932011262	69068, м. Запоріжжя, вул. Аваліані, 19а	Повнопрофільна лабораторія
Івано-Франківська область	Харевич Віталій Михайлович	0505157724	76005, м. Івано-Франківськ, вул. Національної Гвардії, 14	Повнопрофільна лабораторія
місто Київ та Київська область	Маларчук Микола Миколайович	0674074276	04119, м. Київ, вул. Сім'ї Хошових, 5	Повнопрофільна лабораторія
Кіровоградська область	Бабій Максим Валентинович	0993070003	25030, м. Кропивницький, вул. Вокзальна, 58	RAPID HIT
Львівська область	Заяц Роман Ярославович	0980010101	79040, м. Львів, вул. Збиральна, 24	Повнопрофільна лабораторія
Миколаївська область	Лозовий Сергій Анатолійович	0674125453	54003, м. Миколаїв, вул. 1-а Восина, 2а	Повнопрофільна лабораторія
Одеська область	Костін Олег Юрійович	050 602 69 69	65005, м. Одеса, вул. Прохорівська, 35	RAPID HIT
Полтавська область	Бойко Тарас Феліксевич	066 7111469	36004, м. Полтава, вул. Яворулок Рибальський, 8	RAPID HIT
Рівненська область	Семчук Андрій Григорович	050 5272199	33003, м. Рівне, вул. Гагаріна, 39	RAPID HIT
Сумська область	Мищенко Тетяна Михайлівна	0505224440	40007, м. Суми, вул. Промислова, 8	RAPID HIT
Тернопільська область	Шрамко Олександр Михайлович	0972890040 0995240476	46020, м. Тернопіль, вул. Степана Будного, 48	RAPID HIT
Харківська область	Давиденко Ігор Анатолійович	0509717845	61036, м. Харків, вул. Ковтуна, 34	Повнопрофільна лабораторія
Хмельницька область	Ганзюк Андрій Леонідович	0677264117	29000, м. Хмельницький, вул. Молодіжна, 12	RAPID HIT
Черкаська область	Аксѐнов Василь Васильович	0972508823 0933751819	18009, м. Черкаси, вул. Пастерівська, 104	RAPID HIT
Чернівецька область	Балук Ігор Григорович	0505403722	58013, м. Чернівці, вул. Героїв Майдану, 77д	RAPID HIT
Чернігівська область	Максименко Микола Іванович	0665225797	14037, м. Чернігів, вул. Степана Разіна, 19	RAPID HIT

Примітка: Лабораторії, що мають статус RAPID HIT проводять повноцінне молекулярно-генетичне дослідження біологічних зразків тільки крові або букального епітелію.

Список 2

Судово-медичні установи (СМЕ), які мають ДНК-лабораторію

Область	Керівник СМЕ	Контактні телефони	Керівництво відділень судово-медичної генетики	Контактні телефони	Адреса, електронна пошта
КЗ «Дніпропетровське ОБ СМЕ «ДОР»»	Войченко Валерій Володимирович	0679458049	Гвашина Ольга Харисівна, завідувач	0504537347	49000, м. Дніпро, площа Соборна, 14 <i>dneprsme@ukr.net</i>
Київське міське клінічне бюро СМЕ	Михайленко Олександр Вікторович	0935120932	Юрченко Оксана Володимирівна, завідувач	0688841279	03038, м. Київ, вул. Докучайська, 4 <i>knkbsme_prymalna@i.ua</i>
КУ Одеське ОБ СМЕ	Папій Тетяна Миколаївна	0990000157	Кривда Руслан Григорович, начальник	0679458049	65082, м. Одеса, пр. Валіховський, 4 <i>smeofo@ukr.net</i>

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ
СПРАВ УКРАЇНИ**
Державний науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр

**НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ
УКРАЇНИ**
Головне слідче управління
Департамент кримінального розшуку

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з організації проведення відбору зразків біологічного походження
в близьких осіб зниклих безвісти та призначення
молекулярно-генетичної експертизи, проведення заходів з розшуку
зазначених громадян та реагування за фактами зникнення безвісти
людей у районах проведення антитерористичної операції

Київ 2016

Передмова

Формування в Україні правової демократичної держави передбачає всебічну охорону прав і свобод кожного громадянина. У ст. 3 Конституції України визначено: людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю. Охорона цих прав громадянина набуває особливого значення при розслідуванні фактів посягань на життя громадян.

Бойові дії на сході України, у зоні проведення антитерористичної операції (далі – АТО), створили реальну загрозу територіальній цілісності та незалежності України. Велика кількість громадян України беруть участь у бойових діях для захисту своєї держави в складі Збройних сил України, Національної гвардії України, органів Міністерства внутрішніх справ, а також добровольчих формуваннях. Ці громадяни здійснюють вагомий внесок у захисті незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України.

В умовах проведення АТО особливо складними є розшук осіб, зниклих безвісти, викрадених або захоплених у полон, та вжиття заходів з розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із викраденням або захопленням громадян незаконними формуваннями, реагування за фактами зникнення безвісти людей у районах проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей.

Указані злочини ускладнюються відсутністю особи (трупа), а у випадку наявності трупа – необхідністю встановлення його особи чи ідентифікації останків трупа.

З огляду на вищевикладені обставини, питання розшуку зниклих безвісти, викрадених або захоплених у полон громадян, розкриття викрадення або захоплення громадян незаконними формуваннями та порядок вжиття заходів, необхідних для вирішення цих завдань, на сьогодні є досить актуальним і потребує додаткового висвітлення.

Саме з цією метою були підготовлені ці методичні рекомендації.

РОЗДІЛ І. ПРОВЕДЕННЯ ЗАХОДІВ ІЗ РОЗШУКУ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ, ВИКРАДЕНИХ АБО ЗАХОПЛЕНИХ У ПОЛОН, ТА ВЖИТТЯ ЗАХОДІВ ІЗ РОЗКРИТТЯ ВИКРАДЕННЯ АБО ЗАХОПЛЕННЯ ГРОМАДЯН НЕЗАКОННИМИ ФОРМУВАННЯМИ, РЕАГУВАННЯ ЗА ФАКТАМИ ЗНИКНЕННЯ БЕЗВІСТИ ЛЮДЕЙ У РАЙОНАХ ПРОВЕДЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ.

За фактами смерті/загибелі та зникнення осіб у районах проведення антитерористичної операції органам Національної поліції здійснюються наступні слідчі (розшукові) дії:

1. НАДХОДЖЕННЯ ЗАЯВИ ЧИ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО БЕЗВІСНЕ ЗНИКНЕННЯ ОСОБИ

1.1. Працівники поліції в обов'язковому порядку приймають заяви й повідомлення про безвісне зникнення особи та реєструють їх у журналі Єдиного обліку про вчиненні кримінальні правопорушення та інші події чергової частини територіального підрозділу, відповідно до вимог наказу МВС від 06.11.2015. № 1377 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчиненні кримінальні правопорушення та інші події».

1.2. Заяви приймаються в день звернення до поліції близьких родичів зниклого або інших осіб, яким відомо про факт зникнення. У разі неприйняття або ігнорування заяви чи повідомлення про безвісне зникнення особи працівник поліції несе відповідальність згідно з чинним законодавством.

1.3. Черговий територіального підрозділу поліції негайно інформує працівника органу досудового розслідування, який забезпечує внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про безвісне зникнення, викрадення або потрапляння в полон громадян з метою проведення заходів із їх розшуку та розкриття кримінальних правопорушень указаной категорії.

1.4. За кожним таким фактом слідчими органами Національної поліції (далі – НП), Служби безпеки чи військової прокуратури

відкриваються кримінальні провадження у відповідності ст. 214 КПК України.

2. ПРОВЕДЕННЯ ПРАЦІВНИКАМИ НП СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ТА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.

2.1. Після внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення в ЄРДР слідчий допитує про обставини вчиненого кримінального правопорушення заявника, потерпілого, свідків та інших учасників кримінального провадження. У разі необхідності надає письмові доручення співробітникам оперативних підрозділів про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

2.2. Працівники карного розшуку упродовж доби забезпечують внесення до Інтегрованої інформаційно-пошукової системи відомості про факт зникнення особи, заводять оперативно-розшукову справу та вживають першочергові заходи зі встановлення їхнього місцезнаходження та осіб, причетних до зникнення.

2.3. Слідчий вивчає наявну оперативну інформацію, надану працівниками оперативних підрозділів, складає схеми подальшого пошуку, спрямованого на документування конкретних дій у вчинених злочинах.

2.4. При отриманні інформації про особу, яка безвісно зникла, проводиться за можливістю огляд місцевості чи приміщення (у залежності від інформації про останнє місце її перебування), житла чи місця роботи зниклої особи, з метою вилучення речей, предметів та об'єктів, які можуть мати значення для розслідування та призначення судової експертизи.

2.5. Проводяться допити родичів, знайомих, колег по службі зниклого, у яких з'ясовуються обставини й можливі причини зникнення (позбавлення волі), прикмети зниклого й ознаки речей, що перебували при ньому, відомості біографічного характеру, особистісні дані, наявність родичів і знайомих в інших населених пунктах, у тому числі на території інших держав, а також інші дані, що сприяють розшуку; вивчаються особові справи, переписки, щоденники зниклого.

2.6. За результатами аналізу зібраної інформації, у порядку ст. 40 КПК України, слідчий надає доручення працівникам

підрозділу карного розшуку, направляє запити до лікувальних установ, військкоматів, військових частин, реєстраційних установ тощо. Крім того, направляє запити до Держаної прикордонної служби з приводу надання інформації про перетин кордону особою, яка розшукується, за допомогою міжвідомчої підсистеми «Аркан»; вимоги до підрозділів, які здійснюють інформаційно-аналітичну діяльність НП, з метою отримання інформації про можливе притягнення до відповідальності безвісно зниклого.

2.7. Проводяться перевірки наркологічних, психіатричних диспансерів, притулків, моргів на предмет надходження безвісно зниклої особи.

2.8. У разі безвісного зникнення військовослужбовців направляються запити до військових частин з метою формування їх службової характеристики; встановлення кола осіб, які останніми бачили загиблого, чи зниклого військового; уточнюється, чи має військовослужбовець статус «загиблого» чи «зниклого безвісти» за списками військової частини.

2.9. Проводяться допити свідків-очевидців смерті/загибелі особи, чи осіб, які останні бачили або спілкувалися зі зниклою особою.

2.10. Здійснюється ідентифікація абонентського номера зниклого безвісти та встановлення його місця знаходження в день зникнення, відтворення маршруту переміщення особи в день зникнення. Надання доступу слідчому до інформації про зв'язок абонентського номера здійснюється на підставі ухвали слідчого судді. Ухвала вноситься за результатами розгляду клопотання слідчого, погодженого з прокурором.

2.11. Проводиться роз'яснювальна робота із сім'ями загиблих, зниклих безвісти та позбавлених волі осіб щодо звернення із заявами про зникнення безвісти, проведення процедур відібрання біологічних зразків та ін.

У разі звернення до підрозділів НП родичів зниклих безвісти на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей (які там проживають), проводити роз'яснювальну роботу щодо можливої участі представників міжнародних та національних громадських організацій, волонтерів, у тому числі представників Міжнародного Червоного Хреста, у процесі розшуку, відібрання

біологічних зразків та перевірки їх на ймовірний збіг для подальшої ідентифікації.

Проводиться психологічна підтримка.

2.12. Постійно здійснюється обмін інформацією про зникнення безвісти чи взяття в полон військовослужбовців у зоні проведення антитерористичної операції зі службами правопорядку Збройних Сил України, військовими частинами, лікарнями, розташованими на території обслуговування ГУНП, з обласними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, волонтерами, регіональними підрозділами Служби безпеки України.

2.13. Проводиться моніторинг (аналіз) інформації, опублікованої в ЗМІ, мережі Інтернет, з метою встановлення фото-, відеоматеріалів, які підтверджують вчинення кримінальних правопорушень представниками самопроголошених республік, а також допомагають у пошуку безвісти зниклих осіб.

2.14. У разі наявності інформації про загибель військовослужбовців Збройних сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів та неможливості евакуації їхніх тіл (останків), вживаються всі можливі заходи щодо збору, узагальнення та документування даних щодо встановлення вірогідних місць загибелі, місць можливого поховання (зазначивши їх на карті або схемі, із позначенням точок прив'язки на місцевості відносно довгочасних орієнтирів).

2.15. Забезпечується ведення обліку відомостей щодо загиблих, які залишаються непохованими, та даних щодо можливого місцезнаходження їхніх тіл (останків), встановлених поховань, а також джерел інформації, яка може сприяти евакуації тіл (останків) з району, де ведуться бойові дії, або проведення антитерористичної операції.

Під час розслідування кримінальних правопорушень, у яких звільнено осіб, яких було викрадено або взято в полон на території проведення антитерористичної операції, в обов'язковому порядку проводять їх допити із застосуванням відеозапису. Під час них з'ясовується, за яких обставин, де й коли потерпілий потрапив у полон; чи відома йому була інформація про участь кадрових військових та офіцерів збройних сил і спецслужб Російської Федерації у вчиненні злочинів; чи брали вони участь у взятті його в

полон; чи вчиняли будь-які насильницькі дії, застосовували тортури, психологічний тиск на нього або інших полонених; чи відомі йому інші злочини, вчинені цими особами або представниками незаконних збройних формувань, а також зазначає іншу відому йому інформацію щодо російської агресії в Україні.

Крім того, у потерпілого необхідно з'ясувати, скільки людей брало участь у вчиненні злочину (їх дані: імена, прізвища, особливі прикмети тощо); чи вживав заходів потерпілий або його родичі щодо звільнення; чи знає адресу місця свого утримання, на якому транспорті його перевозили (характеристики автотранспорту із зазначенням особливих прикмет: ушкоджень, наявних у салоні прикрас, техніки, наклейок; по можливості слід виконати їх малюнки; вказати, чи говорив потерпілий з особами, які його утримували, та чи може їх упізнати; чи відомі йому можливі пособники представників незаконних збройних формувань із числа місцевих жителів; чи перебували в полоні разом із ним інші особи, у якому стані; які обставини смерті або загибелі, чи були нанесені тілесні ушкодження (катування), викрадення та зникнення безвісті інших осіб у районах проведення АТО, відомих потерпілим місць поховань загиблих (вбитих) осіб; а також слід поставити інші необхідні для подальшого розслідування питання.

3. ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКУ ТА ЕКСГУМАЦІЇ ТІЛ (ОСТАНКІВ).

У разі проведення польових пошукових робіт місця виявлення тіл (останків) загиблих фіксується шляхом заповнення протоколів ексгумації (вилучення) тіл (останків), детального фотодокументування, за необхідності – веденням відеозаписів, зі складанням схем розташування місць виявлення з прив'язкою до довгочасних орієнтирів на місцевості.

Ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора.

Перед проведенням ексгумації слідчий повинен встановити місцезнаходження могили (захоронення) та провести її розпізнавання. Етапи ексгумації слідчий фіксує в окремому спеціальному протоколі, який підписують усі учасники. Протокол ексгумації складається з трьох частин: вступної, описової і заключної.

У вступній частині протоколу зазначається місце і дата його складання; час початку й закінчення огляду; посада, звання і прізвище

слідчого; поняті та інші учасники огляду і роз'яснення їм прав та обов'язків; статті КПК України, згідно з якими проводився огляд і складався протоколу огляду.

В описовій частині протоколу даються відомості про об'єкт огляду, його місцезнаходження, особливості, виявлені сліди, а також про застосовані науково-технічні засоби.

У заключній частині зазначається, що саме додається до протоколу, зауваження понятих та інших учасників огляду з приводу огляду та фіксації його результатів. Підписують протокол слідчий, поняті та інші учасники огляду.

Ексгумація проводиться за аналогом проведення огляду місця події.

Родичі особи, ексгумація трупу якої проводиться, мають право бути присутні при проведенні даної слідчої дії, але їм усе ж слід рекомендувати після вказування на місце захоронення краще покинути межі території проведення слідчої дії.

Поняті повинні бути присутні від моменту початку даної слідчої дії до її завершення.

Розкопування місця захоронення може проводитись, як вручну, так і із застосуванням техніки.

Протокол ексгумації складається особисто слідчим (за аналогом протоколу огляду місця події). Спочатку вказується місце розташування захоронення (кладовища), далі місце самого захоронення, опис могили (надгробка). Після розкопування описується місце захоронення, покриття трупу, його одяг. Далі в протоколі, зі слів експерта, описується сам труп. Після складання протоколу ексгумації всі учасники слідчої дії ознайомлюються з його текстом і розписуються в даному протоколі.

Під час проведення даної слідчої дії обов'язковим є застосування технічних засобів (фото- та відеозйомка). Рекомендується фотографувати місцевість поряд з виявленими тілами (останками) ретельно, перевіряти її з метою виявлення предметів навколо місця загибелі (поховання), за допомогою яких можлива ідентифікація загиблих осіб або з'ясування обставин їх загибелі.

Виявлені предмети фото документуються, за можливості встановлюється їх належність певним останкам, запаковуються в

герметичний пакет зі складанням опису, на якому проставляється номер, ідентичний номеру спеціального мішку, в якому зберігається тіло (останки) загиблого, і додаються до нього.

До протоколу можуть додаватися плани, схеми, креслення, фотографії, фонограми, відеокасети тощо.

Після проведення даної слідчої дії протокол та додатки до нього (фототаблиця, відеозапис) направляються для проведення судових експертиз.

Вилучені предмети, а також виготовлені копії слідової інформації необхідно правильно спакувати й опечатати.

Тіла (останки) загиблих пакуються в спеціальні мішки для тіл, на мішках вказується індивідуальний (порядковий) номер, відповідно до реєстру.

Труп пред'являється для впізнання родичам небіжчика або свідкам. У протоколі зазначають, на підставі яких ознак чи прикмет був упізнаний труп.

Поміщені в спеціальні мішки тіла (останки) загиблих, а також виявлені предмети та документи доставляються у спеціалізовані установи, якими здійснюється судово-медична експертиза, з метою встановлення осіб загиблих, причин та обставин смерті, а також для забезпечення їх належного зберігання.

Під час передачі тіл (останків) загиблих необхідно скласти акт щодо передачі тіл (останків) загиблих.

Судово-медичний розтин ексгумованого трупа проводиться в морзі, безпосередньо на кладовищі або в пристосованому для цього приміщенні. Після закінчення розтину труну з трупом опускають у могилу, якій надають попереднього вигляду. Судово-медична експертиза ексгумованого трупа в деяких випадках дає змогу з'ясувати причину смерті, характер та механізм одержання ушкоджень, групову належність тканин тощо. Це залежить від ступеня збереження трупа. Найбільш стійкими до гниття є судини, невагітна матка, сухожилля, волосся, нігті й особливо кістки. Явища гниття уповільнюються введенням хворому за життя деяких лікарських препаратів (антибіотиків, сульфаніламідів тощо) або в разі штучного бальзамування. Внутрішні органи, уражені хронічними запальними процесами, більш стійкі до гниття, ніж нормальні.

Для повного зникнення м'яких тканин треба від 2 до 5 років, зв'язок і хрящів – 5 років і більше. При дослідженні ексгумованого трупа слід мати на увазі ймовірність виникнення поем, ушкоджень м'яких тканин і кісток, унаслідок тиснення дощок труни або твердого ґрунту, а також дії комах (кліщів, мертвоїдів та ін.). На трупі, похованому таємно, можуть бути ушкодження, зроблені з метою спотворення або приховування особи померлого. Важливе значення при експертизі ексгумованого трупа має застосування лабораторних методів: судово-токсикологічного, судово-гістологічного, судового медико-криміналістичного.

РОЗДІЛ II. АЛГОРИТМ ДІЙ ПРИ ВІДБРАННІ ЗРАЗКІВ ТА ПРИЗНАЧЕННІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ З ІДЕНТИФІКАЦІЇ НЕВСТАНОВЛЕНИХ ТІЛ ТА ЇХ ОСТАНКІВ

1. Відбір зразків із невпізнаних тіл.

1.1. Біологічні зразки невстановлених тіл на підставі постанови відбираються в установах судово-медичної експертизи та направляються слідчими до державних спеціалізованих установ, до компетенції яких належить проведення молекулярно-генетичних експертиз, з метою встановлення їх ДНК профілів.

1.2. Реєстраційні картки з ДНК-профілями (генетичними ознаками) невстановлених тіл загиблих направляються в ДНДЕКЦ МВС для поміщення до центрального обліку генетичних ознак людини (далі – ЦОГОЛ) та подальшої перевірки;

2. Відбір зразків у близьких родичів безвісти зниклих осіб (мати, батько, брат, сестра, діти безвісти зниклої особи)

2.1. Родичі зниклих безвісти осіб, які звернулись до органів слідства, отримують постанову прокурора про відбір зразків, постанову про призначення молекулярно-генетичної експертизи та запит на перевірку за обліком генетичних ознак людини, у якому оформлюють дозвіл на обробку персональних даних та внесення їх до обліку. Для відбору біологічних зразків у близьких родичів зниклих безвісти осіб, як спеціалістів, можуть бути залучені фахівці:

– науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, судово-медичних установ та закладів Міністерства

охорони здоров'я України;

– експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

2.2. Після відібрання біологічних зразків у близьких родичів осіб зниклих безвісти складається відповідний акт (протокол).

2.3 Для поміщення ДНК-профілів біологічних зразків близьких родичів безвісти зниклих осіб до ЦОГОЛ, з метою проведення подальшої перевірки, відповідно до Закону «Про захист персональних даних» та вимог наказу МВС від 10.09.2009 №390, на адресу ДНДЕКЦ МВС України слідчим направляється запит на поміщення, а також дозволи близьких родичів на обробку персональних даних та поміщення їх генетичних ознак до ЦОГОЛ; форма наведена нижче.

Директорові
ДНДЕКЦ МВС України –
керівнику Експертної
служби

Прошу помістити ДНК-профіль *Петрової Тамири Іванівни, 22.11.1985р.н., паспорт № НВ 743345 (вказати ступінь спорідненості з безвісти зниклим)*, встановлений при проведенні судової молекулярно-генетичної експертизи у кримінальному провадженні №0000000000000000 від __.__.20__ до обліку генетичних ознак людини з метою подальшої перевірки. У разі виявлення збігів прошу негайно інформувати за адресою (вказати точно назву органу та його адресу)

Слідчий

/підпис/

(П.І.Б)

Я, Петрова Тамара Іванівна, 22.11.1985р.н., паспорт № НВ 743345, даю дозвіл на обробку моїх персональних даних. Прошу внести мої генетичні ознаки до обліку генетичних ознак людина експертної служби МВС України.

(дата)

/підпис/

Т.І. Петрова

2.4. Слідчий, направляє до державних спеціалізованих установ, у компетенції яких проведення молекулярно-генетичних експертиз постановою про призначення експертизи разом із зразками для дослідження, копією акту про відбір зразків та запит на поміщення й перевірку за ДНК-базою даних, а також дозволи близьких родичів на обробку персональних даних та поміщення їх генетичних ознак до ЦОГОЛ.

У постанові про призначення судової молекулярно-генетичної експертизи обов'язково повинно бути зазначено слідчим дозвіл на повне або часткове знищення об'єкту (об'єктів) дослідження або зміну його (їх) властивостей та, за необхідності, дозвіл на використання генетичних ознак під час проведення порівняльного дослідження а також наступна інформація про родича:

- прізвище, ім'я та побатькові;
- дата народження;
- паспортні дані;
- ступінь спорідненості.
- фактична дата відсутності (зникнення) особи.

2.5. Реєстраційні картки з ДНК-профілями близьких родичів осіб зниклих безвісти поміщуються до центрального обліку генетичних ознак людини для подальшої їх перевірки в автоматичному режимі.

3. При порівнянні ДНК-профілів 2 імовірних батьків з ДНК-профілем невпізанного трупа питання зазначати в наступній редакції: «Чи можуть гр. Ж. та гр. М. бути біологічними батьками невстановленої особи (біологічний зразок трупа/акт №...), генетичні ознаки тіла якої встановлено під час проведення молекулярно-генетичної експертизи від...№...», також долучати копії висновків експертиз, якими встановлено ДНК-профілі ймовірних батьків

(родичів).

4. При наявності збігів, встановлених у ЦОГОЛ ДНДЕКЦ МВС, негайно направляється інформація за адресою, яка зазначена в запиті слідчого на перевірку.

5. При наявності збігів біологічних зразків родичів безвісно зниклої особи з ДНК-профілем невпізаного трупа, в обов'язковому порядку працівниками Національної поліції повідомляються потерпілі для проведення слідчих та процесуальних дій у кримінальному провадженні, відповідно до вимог КПК України.

6. При встановленні особи невпізаного трупа слідчими слідчих підрозділів ГУНП України вони повинні направляти відомості про це слідчому, у провадженні якого знаходиться кримінальне провадження за фактом посягання на життя чи здоров'я особи.

7. Слідчим необхідно вживати всіх заходів щодо недопущення видачі та захоронення тіл невпізаних громадян, доставлених із зони проведення АТО, до завершення молекулярно-генетичної експертизи та отримання висновку про встановлення ДНК-профілю невпізаної особи.

РОЗДІЛ III. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВІДБОРУ ЗРАЗКІВ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ У БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ ОСІБ, ЗНИКЛИХ БЕЗВІСТИ

Для проведення молекулярно-генетичних експертиз та експертних досліджень які мають завдання встановлення генетичних ознак певної особи, придатні та найбільш часто використовуються зразки крові, тканини, слини або букального епітелію (клітини епітелію ротової порожнини).

Відбір зразків тканин біологічного походження здійснюється виключно у трупах або останків тіл в установах судово-медичної експертизи.

Для відбору зразків у близьких родичів осіб, безвісти зниклих, здійснюють відбір крові чи слини або букального епітелію. Оскільки відбір крові передбачає інвазивний (травматичний) спосіб відібрання зразка, його необхідно проводити у стерильних умовах медичних установ за участю фахівців із медичною освітою.

Найбільш поширеним у світовій практиці є відбір зразків слини або букального епітелію.

Указаний відбір проводять за допомогою стерильних зонд-тампонів або ватних паличок. Даний метод не потребує інвазивного втручання в організм людини, тому відбір можливо проводити без участі фахівців медичних установ.

Відібрання та пакування біологічних зразків проводиться з дотриманням заходів, які унеможливають забруднення (контамінацію) отриманих зразків стороннім біологічним матеріалом (зокрема, зразки, які відібрані в різних осіб, упаковуються окремо.

З урахуванням мети методичних рекомендацій далі будемо розглядати відбір крові, слини або букального епітелію.

Біологічні зразки осіб відбирають за допомогою стерильних марлевих серветок, ватних паличок (зонд-тампонів) або з використанням спеціалізованих карток (FTA-карт або їх аналогів).

Відбір зразків крові та слини можливо також проводити на стерильні марлеві серветки. Перевагою даного методу є його низька вартість, оскільки не потребує використання дорогих матеріалів. Даний засіб не використовують для відбору зразків букального епітелію.

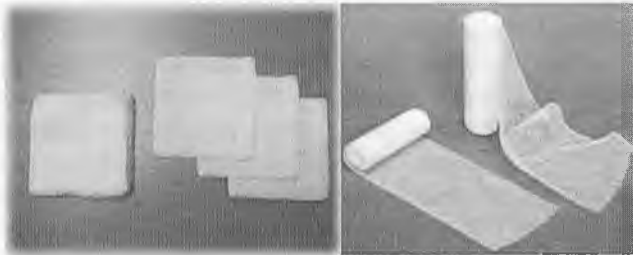

Рисунок 3.1, 3.2. Стерильні марлеві серветки та бинт

Для відбору зразків слини переважно залучаються фахівці медичних установ, які відбирають в особи біологічний зразок, переносять його на стерильну марлеву серветку або на стерильний багатошаровий фрагмент медичного бинта. Після відібрання, висушування, поміщують серветку або фрагмент медичного бинта зі

зразком до чистого паперового конверту. Конверт необхідно заклеїти, опечатати та нанести відповідні позначення, необхідні для встановлення приналежності зразка, а також підписи осіб, які брали участь у відібранні даного біологічного зразка.

Упаковка повинна унеможливити несанкціонований доступ до зразків сторонніх осіб.

Недоліки використання даного методу в тому, що зразки перед пакуванням необхідно висушувати, оскільки вологі зразки можуть просочити упаковку та забруднити (контамінувати) інші. Також використання даного способу є витратним у часі відібрання зразка і є ймовірність його контамінації. Ще одним недоліком є те, що даний спосіб не запобігає розмноженню на зразках мікроорганізмів та руйнуванню ДНК, що з часом (тривалим зберіганням) може негативно вплинути на результат дослідження біологічного зразка.

З метою розкриття й розслідування злочинів органами досудового розслідування, проведення експертних молекулярно-генетичних досліджень, в осіб, що направляються на перевірку причетності до злочину, у тому числі ідентифікації особи відбираються біологічні зразки, серед яких найпоширенішими є зразки букального епітелію.

Перевагами даного біологічного матеріалу є:

- 1) низька вартість витратних матеріалів для його відібрання (чисті ватні палички, паперові конверти, гумові рукавиці);
- 2) зручність та простота відбору.

Відбір зразків букального епітелію проводять за допомогою стерильних (чистих) ватних паличок, які є доступними для споживачів. Відбір не потребує залучення фахівців медичних установ, оскільки сама процедура відбору є не інвазивною (без втручання в організм людини) і не потребує спеціальних вмінь та навичок, тому відбір зразків букального епітелію можливо здійснити самостійно, без участі відповідного фахівця.

Використання звичайних ватних паличок збільшує ризик контамінації зразка, оскільки стерильною є лише перша ватна паличка після відкриття упаковки, тому доцільно використовувати ватні палички, які містяться в упаковках з мінімальною кількістю, з метою уникнення перехресного забруднення.

На відміну від традиційних ватних паличок (тампонів з віскозного або бавовняного волокна), використовуються, так звані, зонд-тампони (з флокового волокна) (Рис. 3.3 та 3.4). Структура флокових тампонів має м'яку, схожу на щіточку, текстуру і являє собою короткі нейлонові волокна, прикріплені перпендикулярно до аплікатора. Така конструкція тампонів покращує збір проб клітинних зразків і забезпечує їх кращу віддачу при контакті з рідким середовищем.

Рисунок 3.3. Зонд-тампон з флокового волокна

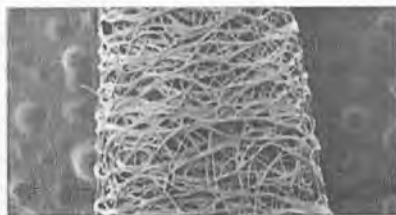

Рисунок 3.4. Зонд-тампон з бавовняного волокна

Найсучаснішим способом відбору зразків є використання ФТА-карт (Flinders Technology Associates), які виготовлені з целюлозного паперу на бавовняній основі, що оброблений хімічним реактивом і котрий сприяє руйнуванню клітин, денатурації білків і захисту ДНК від пошкодження, не допускаючи при цьому ризику контамінації (забруднення іншим біологічним матеріалом) зразка, відібраного для молекулярно-генетичного дослідження.

ФТА-карти (Рис. 3.5) виробляються двох кольорів: білого (класичний тип) і рожевого (індикаторний тип). Обидва типи ФТА-карт застосовуються для відбору зразків, але при цьому рекомендується, щоб ФТА-карти класичного типу застосовувалися тільки для відбору зразків крові, оскільки інші види біологічного матеріалу гірше помітні на карті білого кольору. Карти індикаторного типу застосовуються для всіх видів зразків, оскільки змінюють свій колір при контакті з біологічним матеріалом, що дозволяє також бачити, де на карті знаходиться зразок.

Рисунок 3.5. FTA-карти

Для відбору зразків на FTA-карту необхідно в особи відібрати зразок на стерильний зонд-тампон (букальний епітелій) або у шприц (слина, кров) та нанести його у відповідне кругле поле FTA-карти. Після цього закрити карту та підписати її із зазначенням необхідної інформації про особу, у якої відбирався даний зразок. Підписану карту необхідно помістити до чистої паперової упаковки, (яка не була у користуванні), потім її заклеїти, опечатати та нанести на поверхню пакування відповідні пояснювальні написи: дата відібрання, П.І.Б., дата народження особи (число, місяць, рік), у якої відібраний зразок, П.І.Б. та підписи осіб, які брали участь у відібранні даного біологічного зразка (є обов'язковою для встановлення приналежності зразка). По можливості, на пакуванні зразка бажано вказувати іншу додаткову супутню інформацію, яка може бути корисною для ідентифікації відібраного зразка. Упаковка повинна унеможлилювати несанкціонований доступ до зразка сторонніх осіб та забезпечувати його зберігання.

FTA-карта є зручним та простим засобом відбору, зберігання і відправки біологічних зразків у лабораторію для проведення біологічного аналізу.

Основним недоліком FTA-карт є їх висока вартість, у порівнянні з іншими доступними засобами відбору (наприклад, ватні палички).

ПОРЯДОК ВІДБРАННЯ ЗРАЗКІВ БУКАЛЬНОГО ЕПІТЕЛІЮ

Особі, у якої будуть відбиратися зразки булакального епітелію чи слини, бажано здійснити наступні дії (інформація, зазначена нижче в пунктах 1, 2, 3, є рекомендованою):

1. За одну годину до відібрання зразків слід утриматись від паління, прийому їжі та прийому будь-яких напоїв.

2. Перед відібранням зразків букального епітелію декілька разів прополоскати ротову порожнину чистою водою, не використовуючи при цьому зубну пасту або інші засоби гігієни для порожнини рота.

3. Якщо дитина не може самостійно прополоскати ротову порожнину, їй необхідно дати попити води (якщо дитина не п'є воду, відібрання зразків у неї здійснюється не раніше, ніж через дві години після годування груддю або через одну годину після годування дитячими сумішами).

3.3. Для безпосереднього відібрання зразків букального епітелію особа, у якої відбираються біологічні зразки (для малолітньої особи – батько або мати), поміщає щіточку (або стерильну ватну паличку) у ротову порожнину і проводить нею щонайменше 10 разів по внутрішніх поверхнях правої та лівої щоки, злегка натискаючи та повертаючи щіточку чи ватну паличку.

Для кожної особи процес відібрання зразків повторюють двічі (з використанням ще однієї щіточки або ватної палички).

3.5. Після завершення процедури відібрання зразків букального епітелію складається відповідний акт (якщо участь у процесі, окрім особи, у якої буде відібрано зразок, бере виключно працівник Експертної служби МВС) або ж протокол відбору зразків (якщо задіяний у процесі слідчий).

Якщо під час відібрання біологічних зразків у будь-кого з учасників виникнуть зауваження щодо порядку чи процедури їх відібрання, він може зазначити про це в акті (протоколі).

Складений акт (протокол) підписується всіма особами, присутніми під час відібрання зразків (за винятком малолітніх осіб).

3.6 Підписаний протокол (акт) разом із відібраними біологічними зразками букального епітелію (та іншими матеріалами) передається слідчому для організації проведення відповідної судової експертизи.

МОЖЛИВОСТІ МЕТОДУ ДОСЛІДЖЕННЯ МІТОХОНДРІАЛЬНОЇ ДНК

У разі необхідності, під час проведення судової молекулярно-генетичної експертизи, де була досліджена ядерна ДНК та не отримано позитивних результатів експертизи, які б допомогли при вирішенні завдання ідентифікації невпізнаної особи, можна використати можливості методу дослідження мітохондріальної ДНК (далі – мтДНК).

Мітохондріальний аналіз є корисним доповненням у визначенні інформації при пошуку безвісно зниклих осіб, коли є тільки родичі, пов'язані з материнською лінією. Дослідження мітохондріальної ДНК дозволяє здійснювати встановлення родинних зв'язків за материнською лінією як по вертикалі (між батьками та дітьми), так і по горизонталі (між братами та сестрами), що неможливо при використанні методів аналізу ядерної ДНК.

Таким чином, за відсутності прямих родичів (батьків, дітей) або особистих речей безвісти зниклих осіб, але за наявності родичів по материнській лінії (братів, сестер, бабусь та ін.), слід призначати судові молекулярно-генетичні експертизи, у яких вирішувати питання, пов'язані із встановленням мітотипів (послідовності нуклеотидів мтДНК) даних осіб та проводити їх порівняльне дослідження. Також даний метод дослідження слід використовувати при підтвердженні біологічної спорідненості, який встановлено в результаті дослідження аутосомної ДНК, коли серед родичів безвісти зниклої особи є лише мати.

У випадку, коли серед родичів безвісти зниклої особи є лише батько, на ряду з дослідженням аутосомної ДНК, необхідно додатково проводити порівняльне дослідження ДНК-профілів Y-хромосом даних осіб.

Також, коли серед родичів безвісти зниклої особи є лише біологічні родичі по батьківській лінії (брати, дідусь та ін.) слід призначати судові молекулярно-генетичні експертизи з дослідження Y-хромосом.

Перелік зазначених рекомендацій не є вичерпним та орієнтовним, у разі необхідності може бути використана додаткова довідникова інформація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрій Костін: Місія французьких експертів першою дослідила тіла загиблих з евакуаційної колони біля Куп'янську – це доказ нашої абсолютної відкритості.

URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/andrii-kostin-misiya-francuzkix-ekspertiv-persoyu-doslidila-tila-zagiblix-u-kupyansku-ce-dokaz-nasoyi-absolyutnoyi-vidkritosti>.

2. Борнмутський протокол про захист і розслідування масових поховань. URL: <https://www.icmp.int/wp-content/uploads/2022/02/11489-FMC-Mass-Graves-Project-UKRAINE-V3.0-HI-RES.pdf>.

3. Деякі питання забезпечення вилучення, передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2022 № 698. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2022-%D0%BF#top>. (05.05.2023)

4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

5. Ідентифікація жертв, коли ANDE готова допомогти. [Електронний ресурс] URL : <https://www.ande.com/>.

6. Колесник О., Куценко С., Бачара Д., Фащенко А. Підготовка до дактилоскопії кистей рук гнилісно змінених та муміфікованих трупів. *Судово-медична експертиза*. 2016. № 1. URL : <http://forensic.bsmu.edu.ua/article/view/249455>.

7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text/>

8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Закон України від 14.04.2022 № 2201-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2201-20#Text>. (05.05.2023).

9. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01.07.2010. № 2398-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17#Text>. (05.05.2023).

10. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 № 2391-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>. (05.05.2023).

11. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>. (05.05.2023)

12. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : Наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>. (05.05.2023).

13. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: Наказ МВС України від 08.02.2019 № 100. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>. (05.05.2023).

14. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: Наказ МВС України, МОЗ України, ОГП від 09.03.2022 № 177/450/46. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text>. (05.05.2023).

15. Про затвердження Порядку оснащення спеціальних груп під час збору тіл матеріалами та обладнанням: наказ МОЗ України від 08.03.2022 № 428. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0320-22#Text>. (05.05.2023).

16. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 № 52/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>. (05.05.2023).

17. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 №

2102-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.
(05.05.2023)

18.Про захист персональних даних: Закон України від
01.06.2010 № 2297-VI. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>. (05.05.2023)

19.Про поховання та похоронну справу : Закон України від
10.07.2003. № 1102-IV. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-15#Text>. (05.05.2023)

20.Спеціалісти-криміналісти поліції документують військові
злочини рф на території Київщини. [Електронний ресурс]. URL :
<https://www.youtube.com/watch?v=7ksOYzEF8TM>.

21.Тертишник В. М. Кримінальний процес України: підручник.
7-ме вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2017. 839 с.

22.Drozd, V., Tsutskiridze, M., Burlaka, V., Romanov, M.,
Pohoretskyi, M. Considerations on the reform of Ukraine's wartime
criminal justice system: Consideraciones sobre la reforma del sistema de
justicia penal de Ucrania en tiempos de guerra. *Cuestiones Políticas*.
2020. № 40 (74). P. 779-803. URL : <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.43>.

Науково-практичне видання

Цуцкїрїдзе Максим Сергїйович
Кримчук Сергїй Григорович
Вїтвїцький Сергїй Сергїйович
Дрозд Валентина Георгїївна
Волобуєва Олена Олексїївна
Каверїна Тетяна Петрївна
Сїрївля Артур Ігорович
Бурлака Владислав Васильович
Кривонос Максим Васильович
Малиш Ігор Григорович
Романов Максим Юрїйович

**Огляд місця подїї за фактами повїдомлень про
виявлення місць стихїйних поховань
(за матеріалами роботи на деокупованих
територїях)**

Порадник для практичних працівників органів досудового розслідування

Підп. до друку 01.06.2023 Формат 60×84/16
Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 18,37. Зам. № 1011-22
Наклад 150 прим.

Вїддруковано в друкарнї ТОВ «7БЦ»
03067, м. Кїїв, вул. Олекси Тихого, 84
e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80
Свїдоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №5329 від 11.04.2017